Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 226 (12316) | 1983 чылдың сентябрь 30, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кап

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы болуп эрткен. Ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. К. Мендуме эрттирген.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш республиканың Көдээ ажыл-агыйы, Садыг министерстволары, Тыва респотребсоюзтуң баштаар чери чамдык ажылдарны кылган дээрзин көдээ ажыл-агыйы министриниң оралакчызы Б. Б. Балчырның, садыг министри К. Х. Шавырааның, база Респотребсоюз баштаар чериниң даргазы Ю. С. Катковтуң дыңнадыгларын чугаалажып көргеш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы демдеглээн. Республиканың чурттакчы чонун картофель, ногаа болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктулары-биле 1983 чылда бүрүн хандырар дээш үстүнде адаттынган черлер күжениишкинин мөөңнеп турар.

Картофельди, ногааны база чимистерни белеткээрин болгаш кадагалаарын организастаарын экижидер, ооң чидириин болдурбас база чонну ол продуктулар-биле четче хандырар дээш Көдээ ажыл-агыйы болгаш Садыг министерстволары, Респотребсоюз республиканың районнарында адырларынга ону арыглаар, кадагалаар талазы-биле даалгаларны берген. Амгы үеде картофель шыгжаар 64 чер белеткеттинген. Ук баазаларда дензилер тургустунган, транспорт дузазы-биле чүдүрер-дүжүрер ажылдар кылдынып турар. Респотребсоюзтуң Кызылда үлетпүр комбинадында ногаа арыглаар цех эде кылдынган болгаш чаа херекселдер-биле дериттинген.

Ооң-биле чергелештир үстүнде адаттынган министерстволар, Респотребсоюз болгаш чамдык чер-чер Советтери көдээ ажыл-агыйы продуктуларын өй-шаанда белеткеп алыр, ону кадагалаар талазы-биле чогуур үезинде хемчеглер албайн турар дээрзин ук хуралга шүгүмчүлээн. Көдээ ажыл-агыйы продуктуларын кадагалаарының технологиязын сагываанындан 1982 чылда картофельдиң база ногааларның чамдыызы үрелген. Ооң уржуктарын бо чылын кичээнгейге албайн турар ажыл-агыйлар база бар.

Картофельди болгаш өске-даа ногааларны кадагалап турарында бар четпестерниң түңнелинде улуг чидиригге таварышкылаан районнарга Чөөн-Хемчикти, Барыын-Хемчикти, Тандыны, Улуг-Хемни адаан.

Чурттуң Аъш-чем программазын боттандырарынга биче эвес салыышкынны киирер дээш бо четпестерни дарый чайладырының талазы-биле тодаргай доктаалды ук хуралдан хүлээп алган.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму «Бодунуң девискээриниң экономиктиг болгаш комплекстиг хөгжүдерин хандырар талазы-биле улус депутаттарының Свердловск область Совединиң ажылының практиказының дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ону улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң канчаар күүселип турарының дугайында айтырыгны база ук хуралга чугаалашкан. Ол талазы-биле илеткелди райкүүском даргазы А. И. Стрельников кылган.

Бодунуң девискээриниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин боттандырар дээш планнарны ажылдап кылырының тодаргай системазын районда тургускан. Чер-чер Советтериниң күүскомнарының хуралдарынга ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкуннуң айтырыгларын үе-үелеп көрүп турар.

Девискээрниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарын ажылдап кылып туруп, соңгукчуларның чагыгларын барымдаалап келген. ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутаттарынга берген 75 чагыгның үжен чедизи күүсеттинген, а чер-чер Советтериниң депутаттарының хүлээп алганы 133 чагыгның чеден тозу боттанган. Ол чагыглар ёзугаар «Улуг-Хая» совхозта суггарылга системазы, Хайыраканда 624 орунуг школа-интернат, Чаа Шагаан-Арыгда 640 олуттуг школа, харылзаа белдириниң бажыңы, «Найырал» совхозтуң сүт-бараан фермазының комплекизиниң бирги ээлчээ болгаш өске-даа чугула тудуглар ажыглалга киргилээн.

СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунга бадылааны чурттуң Аъш-чем программазын боттандырарынга районнуң чер-чер Советтери биче эвес салыышкынны киирип турар. Көдээ ажыл-агыйы продуктуларын күрүнеге садарын чединишкинниг боттандырган дээрзин Президиум кежигүннери демдеглээн.

Күрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш шалыпчы ажылдап турар бүдүрүлгелерге, ажыл-агыйларга база организацияларга Советтерниң чедирип турар дузазы ам-даа четпес дээрзин ук хуралга айыткан. Ооң түңнелинде чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң, чурттал-га-коммунал ажыл-агыйы эргелелиниң, харылзаа белдириниң, районуң, «Найырал» совхозтуң ажылчын кооперациязының коллективтери планның онаалдаларын күүсетпээн. Эрткен чылын бүгү совхозтар база карылгалыг ажылдаан.

Девискээрниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге чаагайжыдылга база улуг рольду ойнаар. Кызыл-Даг, Ак-Туруг, Чааты, Хайыракан көдээ Советтер бо ажылче кичээнгейни кошкаткан. Ак-Тал, Чодураа, Ийи-Тал болгаш Кызыл-Даг суурларны чаарты кылырының перспективтиг планнары амга чедир чок.

Үстүнде адаттынган четпестерни дарый чайладырын, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринче сагыш салырын, чоннуң хандырылгазынче кичээнгейни күштелдирерин, чаагайжыдылганы холга алырын база өске-даа чугула хемчеглерни боттандырып чорударын хүлээп алган доктаалда чугаалап турар.

Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы П. П. Селиванов, республика прокурору А. Т. Горелов олар социалистиг өнчү-хөреңгини оорлаар чоруктар-биле демиселди күштелдирер талазы-биле бистиң республикада кылдынып турар ажылдың дугайында дыңнадыглар кылган.

Социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаар талазы-биле ажыл улус ажыл-агыйының чамдык адырларында ам-даа чавыс деңнелдиг дээрзин Президиум кежигүннери айыткааннар. Ылангыя садыг организацияларында, совхозтарда, тудуг черлеринде күрүне өнчүзүн, акша-төгерикти самчыгдаар чоруктар кызырылбайн турар.

Социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаар дугайында хоойлуну чамдык министерстволар болгаш ведомстволар кошкак күүседип турар дээрзин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму айыткан. Материалдыг эт-хөреңгини мурнунда алыксак-чиксек чоруу дээш шииттирип чораан кижилерге бүзүрээр чоруктар ам-даа бар, чамдыкта самчыгдал болгаш оорлаашкын болган таварылгаларны истелге органнарынче өй-шаанда дыңнатпас чоруктар бар.

Ниитиниң өнчүзүн камгалаарын ам-даа күштелдирер, самчыгдакчыларга болгаш оорларга хамаарыштыр алыр хемчеглерниң дугайында тодаргай доктаалды хүлээп алган.

Комсомолчу Виктор Сарыглар — «Тес-Хем» совхозтуң аныяк мурнакчы чолаачыларының бирээзи. Ол ук ажыл-агыйда беш чыл чолаачылап, чыл санында чүък сөөртүлгезиниң планныг онаалдазын ажыр күүседип, социалистиг чарышка каш удаа тиилекчи болуп келген.

ЧУРУКТА: комсомолчу Виктор Сарыглар.

А. ХАСАНОВИЧИНИҢ фотозу.

Ажаап алыышкын—шалыпчы фронт

ТАРАА ШӨЛДЕРИНДЕ

Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Куу-Дагның болгаш Чаңгыс-Халыңның шөлдеринде ногаан сула кезээлдезинге 6 комбайн чорул турар. Ында хоочун комбайнер Анай-оол Доңгак болгаш кестирген ногаан массаны силос кылыр черже сөөртүрүнге чолаачылар Макар Монгуш, Ойнаар-оол Монгуш, Сарыг-оол Ховалыг олар шалыпчы ажылдап турарлар.

Куу-Дагда 620 гектарда кызыл-тасты кестирген, оон алдынган 850 центнер кызыл-тасты Бора-Хөлде шаңче чедирген. Ол тараа эки шынарлыг болган, ону арыглап, кургаткаш, үрезинге совхоз белеткеп, ажыглаар деп турар. Чаңгыс-Халыңда 570 гектарда кызыл-тасты база ажаап эгелээн. Комбайнер Хунай-оол Куулар, Оттук-оол Монгуш, Алексей Ооржак болгаш оон-даа өскелер эки ажылдап турар.

* * *

Чыраа-Бажы совхозта Будуй-оол Монгуштуң удурткан бот-орулга-чарылгалыг механизастаттынган бригадазы Көк-Талда суггаттыг шөлден тараа ажаалдазын чорудуп турар. Ажаап алдынган 500 центнер ажыг тарааны шаңда кургадып, арыглап турар.

Ол-ла бригаданың кежигүннери Кара-Булуң деп черде суггаттыг шөлде рапсты база кестирип, ажаап турар. Оон дүжүдү гектар санындан-на 60 центнер чедип турар.

М. КӨЖЕЛДЕЙ.

* * *

Бай-Тайга районда «Бай-Тал» совхозтуң ажыл-ишчилери күскү дүжүт ажаалдазынга ону чидириг чок ажаап алыр дээш ажылдап турарлар. Сөөлгү хүннерде агаар-бойдустуң таарымча чок байдалдары тургустунуп, тайгаларда хар чаап, хүн келген тудум-на сооп орар. Ол байдалдарга чылдак какпайн, харын дүжүттү дүрген ажаап алырынче механизаторлар эрес-соруктуг ажылдап турар.

Совхоз мал чеминге херегл ээри-биле 105 гектар арбайны, 105 гектар суланы, 50 гектар тарымал тоорукту тараан. Ам бо хүннерде оон ажаалдазы чорул турар. Арбайның 56 гектарын ажааган, оон 37 тонна дүжүттү, суланың 90 гектарындан 104 тонналы ажаап алган. Тоорукту бүрүнү-биле ажаап алган болгаш оон 365 тонна ногаан массаны силостаан.

Ооң-биле чергелештир 5 гектар картофельдиң дүжүдүн ажаап эгелээн.

Хову шөлдерге 4 звено ажылдап, ында ниитизи-биле 60 хире кижи хаара туттунган. Комбайнерлер Биче-оол Бүрүткел, Анатолий Кинни, трактористер Кайгал-оол Күжүгет, Мандара Лама, чолаачы Ужар-оол Доңгак олар эки ажылдап турары-биле өскелеринден мурнап турарлар.

Хову турлаанда столовая ажылдап турар, аъш-чем хандырылгазы эки. Повар Кажырак Кушкаштаар ында ажылдап турар кижилерге амданныг чемни кылып берип турары-биле хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи.

Х. КАРА-ООЛ.

ЯДРОЛУГ ХАЛАПТЫ БОЛДУРБАС

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ю. В. Андроповтуң медеглелин, бүгү совет кижилер-биле бир дөмей, Совет Тываның ажылчы чоннары бүрүнү-биле деткип, чүүлдүгзүнүп турар.

БҮРҮН ДЕТКИП ТУР МЕН

Капиталистиг делегейниң эң күштүг күрүнези болур Американың Каттышкан Штаттарының президентизи Рейганның тайбың херээнге кедергей айыылдыг болгаш сарыыл чок мугулай политиказын бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң удуртукчузунуң медеглелинде бүрүн сойгалап илереткен-дир. АКШ-тың амгы чагырыкчыларының болгаш НАТО талазы-биле оларның өмээржикчилериниң дайынзырак политиказын, бистиң Төрээн чуртувуска удур оларның өжээтен игүлдээшкиннерин Тожуда «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыннары бистер шыңгыы буруу шаап турар бис.

«Бистиң чуртувустуң камгаланыр аргазы өлчег күжүн шенеп, кымның-даа семээн херээ чок ындыг деңнелде туруп турарынга—совет кижилер бүзүреп болур» деп медеглелде онзалап айыткан. ССРЭ-ниң алдарлыг Чепсектиг Күштери бистерниң, бүгү совет кижилерниң тайбың тургузукчу күш-ажылын карак огу дег камгалап турарынга бүзүреп-даа, чоргаарланып-даа турар бис. Бистиң ынак Төрээн чуртувустуң экономиктиг болгаш камгалал күчүзү совет кижи бүрүзүнүң бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылының, организастыг чоруунуң, бедик медерелдиг сагылга-чурумнуунуң түңнелинде улам улгадыр дээрзин кончуг эки билип турар бис. Ынчангаш, дүүнгүзүнден бөгүн, бөгүнгүзүнден даарта улам эки ажылдаар бис.

Тожунуң тайгаларында кыштың башкы хары чаапкан, агаар-бойдустуң кышкы шынчизи Тываның өске районнарындан мурнай кирген. Ынчангаш ниитиниң малының ажаалдазын, кадарын амдыгааштан эгелеп күштелдирери—кыштаглаашкынны чединишкинниг эрттиреринге улуг ужур-дузалыг болур. Совхозтуң мал кыштаглаашкынын эки эрттиреринге бодумнуң үлүүмнү шыдаар-ла шаам-биле киирер мен.

П. КЫРГЫС.
«Тоора-Хем» совхозтуң малчыны.

ЧӨПТҮГ БУРУУ ШАВЫЫШКЫН-ДЫР

Делегейге дүшкүүрлүг чорукту тургузар дээш АКШ-тың администрациязы дыка-ла оралдажып турар-дыр. Ону бистиң партиявыс болгаш чазаавыс чөптүү-биле буруу шаап келген болгаш ам-даа буруу шавар. Ооң бир чижээнге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Ю. В. Андроповтуң дүүн парлалгага үнген медеглели болур.

Бистиң совет күрүневис бодунуң догуннап тургустунганының алдан ажыг чылдарының дургузунда дыка хөй шылгалдаларны шыдажып эрткен, ооң иштинде Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун чылдары ам-даа уттундурбаан, ооң уржуктары дайынның киржикчилериниң угаан-сагыжындан балалып читпээн. Ук дайынга киржип чораан кижилер ам-даа бар, халаптыг дайынның аар-бергезин көрген кижилер ону кажан-даа күзевес. А бисче семеп турганнарның дугайында эш Ю. В. Андропов ук медеглелге **«Бистиң күрүневистиң бүдүн чоруунче, ооң хамаарышпас чоруунче, бистиң тургузуувусче халдаан кижилер төөгүнүң бок төгер оңгарынче чуглуп кире бергеннер»** деп дыка-ла шын чугаалаан. Ынчангаш улуг, делгем Совет күрүнеже семээн ажыы чок дээрзин Барыын чүк билип алза артык эвес.

Эш Ю. В. Андроповтуң медеглелин бистер, пенсионерлер, аажок ханы чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп ап тур бис. Бистиң чуртувуска хамаарыштыр Рейганның үндүрген хоп-нүгүлүнге төлептиг харыы ол болган. Ук харыы чогуур үезинде, өткүдү-биле бердинген деп үнелеп турар бис.

А. КОРОБЕЙНИКОВ.
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, пенсионер.

ТАЙБЫҢГА БЫРАШПАС КЫЖАНЫГ

Малчыннар черле ындыг: аалга кымның кандыг медээ чедирип кээрин четтикпейн манап орар. Бо чылын оът-сиген, тараа-быдаа элбек болганында чоннуң чугаа-сооду-даа, солуннарның болгаш радионуң дыңнадыглары-даа өөрүнчүг. Сагышка анчыг чаңгысла чүве — АКШ-тың удуртукчуларының сөөлгү үеде күштелип турар чоңгээзи.

Дүүн суг сөөртүр машина аалывыска «Шын» солун база эккелди. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ю. В. Андроповтуң медеглели-биле таныжып каш, Рейганның чазааның үүлгедиглеринге удур кылыым хайынды. Чүгле мен эвес, улуг кадарчы Дижитмаа Орус-оол база оларны буруудадып, мээң чугаамга каттышты.

Мен Ада-чурттуң Улуг дайынынга аъттыг киржип чордум. А АКШ шериг күчүзүн кажан-даа туруп көрбээнинге чедир улгаттырып, боо-чепсектиң бүгү-ле: ядролуг, химиктиг, бактериологтуг, анаа-даа хевирлерин калбаа-биле ажыглаар бодап турар-дыр. Ол дээрге делегейниң бүгү чонунга, оон ыңай агаарга болгаш бойдуска кончуг айыылдыг. Ынчалза-даа тайбыңга хандыкшылдыг бүгү чон ону болдурбас, ам бүгү күш Рейганның чазаанга удур көдүрлүп үнген. Ол күштүң бир кезинге мен база киржип турар мен. Кандыг-даа кыжаныг тайбыңга бырашпас.

М. ДӨНЧҮН,
дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну.
«Кызыгаар» совхоз.

А. ДОРЖУ—МӨҢГҮН МЕДАЛЬГА ЧЕТКЕН

Совет Эвилелиниң шилиндек командазының эң шыырак мөгелериниң бирээзи спорт мастери, ССРЭ-ниң чемпиону Александр Хертекович Доржу 1984 чылда Лос-Анджелеске болур олимпий оюннарынга киржир ССРЭ-ниң шилиндек командазының составында кандидат кылдыр кирген.

Хостуг хүрешке делегей чемпионадының болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командазының дебютантызы Кызыл чурттуг Александр Доржу — делегей чемпиону ат дээш чидиг демиселге турушпуу-биле киржип, ССРЭ-ниң Күш-культура болгаш спорт комитединиң, бүгү команданың, тренерлериниң база бистиң, чаңгыс чер чурттугларының изиг идегелин алдарлыы-биле шынзыткан болгаш ийиги черни ээлеп, Киевке чап-чаа болган хостуг хүрешке делегей чемпионадынга мөңгүн медальды алганы—Тываның спортчуларының төөгүзүнге улуг болуушкун.

Александр Доржунуң коллективте эш-өөрү-биле болгаш ооң өг-бүлези-биле бистиң корреспондентивис ужурашкаш, беседалашкан.

Республиканың Күш-культура болгаш спорт комитединиң даргазы Н. А. Авдеев Сашаның дугайында мынчаар чугаалаан:

— Октябрь 2-ден 6-га чедир Севастополь хоорайга олимпийже совет спортчуларының бүгү-эвилел слёду эртер. Олимпиада-84-ке киржир ССРЭ-ниң шилиндек командазының кежигүнүнге кандидат Александр Доржуну Севастопольче командировкалаарының дугайында келдиришкин чагааны ССРЭ-ниң Күш-культура болгаш спорт комитединден чаа-ла алганывыс бо. Саша мындыг улуг чединишкиннерни канчап чедип алганыл? Бо дээрге, ооң кижизиг болгаш кончуг ажылгыр мөзү-шынарының түңнели.

Саша кончуг-ла биче сеткилдиг, эш-өөрүнге сагыш човаңгыр кижи. Ол ажылдаарынга ынак, сорулгазын чедип алырынга дендии чүткүлдүг. Дыка хөй болгаш доктаамал тренировкалап турар. ССРЭ-ниң шилиндек командазынга кирери — ооң шагдан тура изиг күзели, спортчу амыдыралының сорулгазы турган. Чүткүлдүг, тура соруктуг мөге ону чедип алган. Ам Сашаның улуг спортта чединишкиннери дээш аңаа чүректиң хынызындан байыр чедирип, моон соңгаар улуг чединишкиннерни республиканың бүгү спортчуларының мурнундан күзээр-дир бис — деп, Николай Анатольевич чугаалаан.

Хостуг хүрештиң ССРЭ-ниң спорт мастери Валерий Маадыр-оолович Оюн республиканың дуржулгалыг тренерлериниң бирээзи. Саша профтехучилищени дооскан соонда районуң, республика чергелиг маргылдааларга киржип, хүрежип турган эш-өөрүнден чүнүң-биле-даа ылгалбас, томааныг, оожум оолдуң хүрежиринге салымныын, алыс чүткүлдүүн тренер алышкылар Михаил болгаш Валерий Оюннар эскерип каапнар. Оон бээр-ле Саша тренер Валерий Оюнуң өөреникчизи. Тренер кижи чүгле башкызы, дагдыныкчызы эвес, харын ооң сорук киирикчизи, өөрүшкүнү-даа, бергени-даа деңге үлежир чоок эжи, өңнүү. Александр Доржу-биле ооң тренери Валерий Маадыр-оолович аразында ёзулуг-ла ындыг чоок, найыралдыг, бот-боттарын эки билчирлер.

Кызылдан аъттанып тура, тренер Валерий Оюн мынчаар чугаалаан:

— Маргылдаа кончуг чидиг болур, удурланыкчыларның белеткели ыяк деп билир бис. Сашаның эки хүрежиринге бүзүреп, оон хөйнү манап турар бис.

Тренер Валерий Маадыр-оолович өөреникчизинге быжыг бүзүрээр, ол ындыг болур-даа ужурлуг. Александр Доржу делегей чемпионадынга ийиги черже үнүп, мөңгүн медальды бодунуң командазынга эккелген.

Александр болгаш Любовь Доржуларның өг-бүлези 6 харлыг оолдуг, 1 харлыг уруглуг.

— Маргылдааже Саша чоруп турда, аңаа чүгле эки хүрежирин уругларым-биле кады күзеп каар улус бис. Хостуг шагында ол уругларын ойнадып, агаарлаарынга ынак. Тренировка баарда чамдыкта Русланны ап алыр, бажыңынга база хүрештиң аргаларын оглунга көргүзүп, бо-ла ойнаан турарлар. Ырадыр чер чоруп, маргылдааларга киржип чораш келгенде, Саша Барлык суурда ачазынга барып ужуражыксаар кижи. Бо чайын база уругларывыс ап алгаш, кырган-ачавыс сугга четкеш келдивис. Сашаның чединишкини — бистиң өг-бүлевиске өөрүнчүг улуг болуушкун-дур — дээш, Люба эгенничел, чымчак сеткили-биле хүлүмзүрүп кагды.

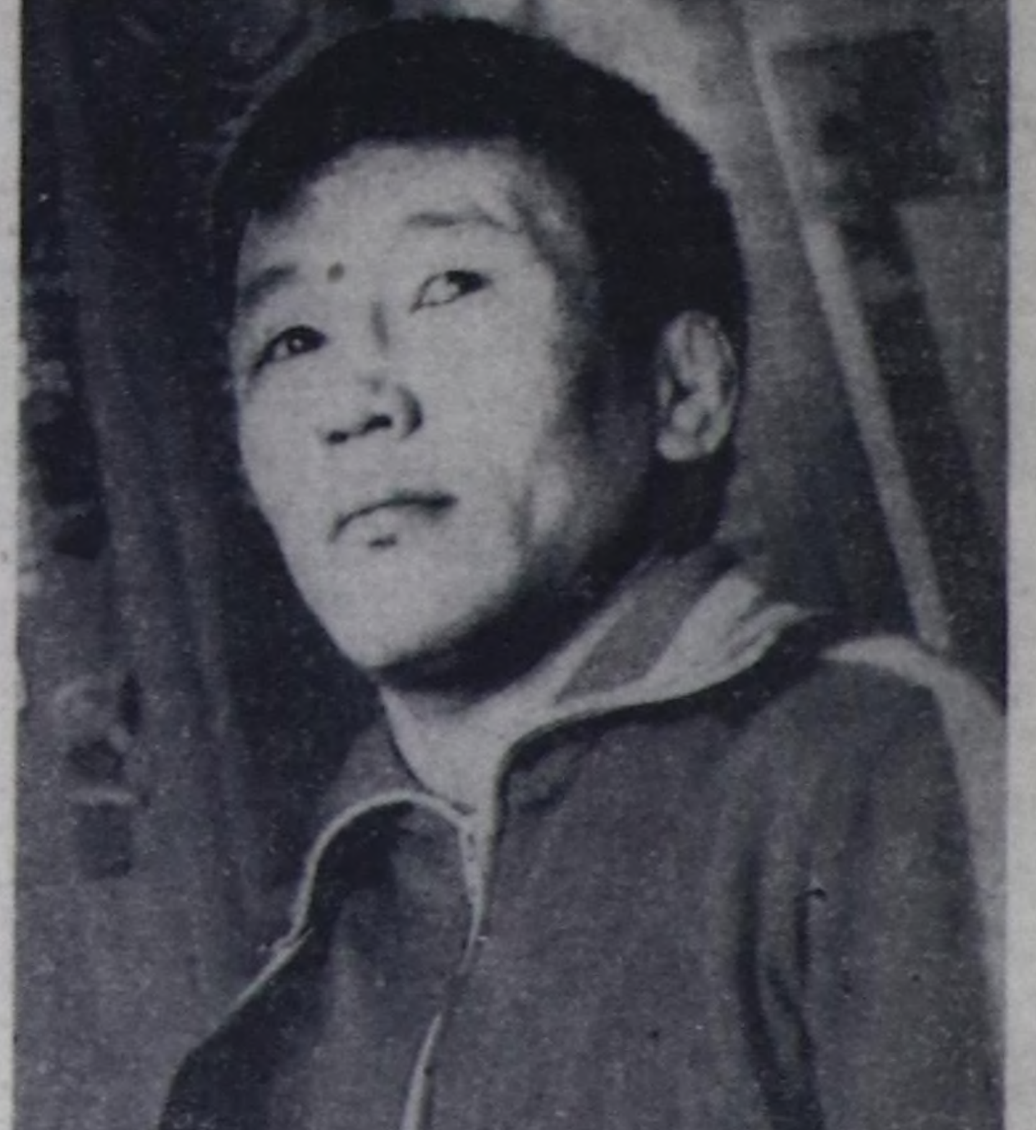

Совет спортчу, бистиң чаңгыс чер чурттуувус Александр Доржунуң мурнунда нарын болгаш харысалгалыг спортчу маргылдаалар манап турар. Олимпиада-84-ке Совет Эвилелиниң адын камгалап хүрежиринге ол белеткенип эгелээн.

Аңаа моон соңгаар-даа спортчу улуг чединишкиннерни күзел каалыңар.

ДАШЧЫЛАРНЫҢ ДЕМНИГ ИЖИ

Тартык-оол Таржаевич Оюн удурткан 15 кижи составтыг № 81 тудуг эргелелиниң дашчылар бригадазы капитал тудуг эргелелиниң 444 орунуг ниити чуртталга бажыңының тудуунда ажылдап турар. Ук объектиде ажыл колдуунда дооступ турар. Бешки каъттың кырын чылыглааш, плиталарны салгаш, тырып, сыскаан. Ол ышкаш бо хүннерде вентиляция каналдарын кылыр ажылдарны база дооскан.

Ук тудугда ажыл дооступ турар болганда чанында объектиже кирер үе келген. Ынчалза-даа ында ажыл эгелевээн. Кранны анаа салыр дээрге, орук белен эвес, арыглаттынмаан. Ужуру болза бо ажылдар шагда кылдынган белен турар ужурлуг. Ам кыш келген, орукту кылырынга бульдозер херек апарган. Ийи блокту катай 1984 чылдың сөөлгү кварталында дужаар ужурлуг. Ынчангаш ийиги блокка ажылдарны эгелээри-биле чогуур хемчеглерни дарый алыры чугула.

Август айда Т. Т. Оюннуң бригадазы 18 муң рубльдиң ажылын кылыр турган, ону 18 муң 800 рубльге күүседип, планын 104 хуу күүсеткен. Коллектив Н. П. Купцовка удурткан бригада-биле социалистиг чарыштыг. Август айның түңнели-биле Т. Т. Оюнуң бригадазы мурнап турар. Оларның бригадазында ажыл шагы үзер, озалдаар, сагылга-чурум үрээр кижилер чок. Тудугжулар аразында эп-найыралдыг, бот-боттарын хүндүлежир. Кижи бүрүзү эштериниң мурнунга харысалгазы бедик. Ынчангаш бригадир оларны деткиир, а бригада кежигүннери дуржулгалыг дагдыныкчы бригадирин хүндүлээрлер.

Демниг ажылдың түңнели эки боор илереттинмес арга жок. Боттарының профессионал байырлалынга тураскааткан «Мергежилдиң тергиини» конкурска дашчылар аразынга ук бригаданың кежигүннери Владимир Ондар, Кувискаал Ооржак тиилекчи болганнар. Оларның ол чединишкининге эп-найыралдыг, ажыл-ишчи бригаданың салдары улуг дээрзи чугаажок. Кызымаккай ажыл-ижи-биле эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алганнарга бригада кежигүннери Черлик-оол Дожуганов, Семён Мижит-оол олар база хамааржыр.

Ажыл-ишчи дашчылар боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын күүседип, Совет Тываның 40 чыл оюн чединишкиннерлиг уткуур дээш ажылдап турар.

Бистиң корр.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДОЛУ АЖЫГЛААР

СЭКП-ниң XXVI съездиниң шиитпирлеринде көдээге мал ажылын хөгжүдери шалыпчы фронт деп айыткан. Хой ажылының мурнунда улуг сорулгалар салдынган. Эрткен беш чылдың чыл бүрүде 441—454 муң тонна дүктү бүдүрүп турган болза, 1981—1985 чылдарда чылда 470—480 муң тоннаны бүдүрер. Хой эъдин бүдүрери база көвүдээр.

Амгы үеде бистиң чуртувуска хой эъдин, ооң дүгүн бүдүрерин көвүдедири, хойнуң уксаазын экижидери — кол сорулгаларның бирээзи. Ынчангаш хойнуң чемгерилгезин, ажаалдазын, ооң продуктуларын садып, сайгаарын экижидер херек. РСФСР-ниң төп районнарында Горькийниң хойлары, Латвияның кара баштыг, цигай болгаш орустуң узун дүктүг (калинин тип) уксаалары эки түңнелдерни көргүскен. Малдың чемгерилгезин, ажаалдазын чурумчутканындан, уксааны экижиткенинден оларның бир хойдан кыргып ап турар арыг дүгү 40—50 хуу көвүдээн.

Уксаажыдылга заводтарында асканий, алтай, грозный, кавказ, ставрополь, совет меринос, соңгу кавказ, цигай болгай өске-даа уксааларның хой бүрүзүнден-не ортумаа-биле 3,0—3,7 килограмм арыг дүктү ап, бедик көргүзүглүг болган. Уксаалыг хойлардан алыр продукцияның бүдүрүлгезин уксаажыдылга ажыл-агыйлары эки чорудуп, чогаадыкчы ёзу-биле ажыглап турарындан, оларның продуктулуу хой болуп турар.

Хойнуң продуктулуг чоруун көвүдедири болгаш ооң баш санын өстүрери уксаажыдылга ажылын экижидеринден болгаш тарып боозадылганы чогуур өй-шаанда шын организастаанындан кол хамааржыр. Ынчангаш уксаажыдылга ажылын организастаанында, тарып боозадылгада бүдүрүкчүлерни ажыглап турарында четпестер бар. Чурттуң хой ажылдыг ажыл-агыйларынга бо чылын 200 муң кошкарны ажыглаан. Ооң 15 муңунуң азы оларның 7,5 хуузунуң салгал дамчаан шынарын хынаан. Бир баш эки шынарлыг кошкарга төрүүр 350—400 хой онаажып турар, а чамдыктарынга оон-даа эвээш. Ол дээрге эң-не куду көргүзүг.

Тарып боозадылга үезинде бедик продуктулуг бир кошкардан чаа алган үре-биле бир сезонда 12—17 муң чедир хойну тарып болуру тодараттынган. Шак ындыг чижектер практика кырында бадыткаттынган. Ооң чижээнге Ставропольдуң уксаажыдылга чери 1976 чылда төрүттүнген, 110 килограмм деңзилиг, 8 килограмм дүктү берип турар, 63399 дугаарлыг эки шынарлыг кошкарның үрези-биле 1980 чылда 12626 хойну тарып боозатканын хамаарыштырып болур. Оон алдынган хураганнардан бир хар четкенде 2,8—3,0 тонна немелде арыг дүктү ап, 39—42 муң рубльдиң немелде арыг орулгазын алган болуп турар.

Ынчангаш чурттуң уксаажыдылга албаның черлери эки шынарлыг кошкарларны тарып боозадылгага ажыглаарын практикалаары чугула.

Бистиң чуртувуста хой ажылын улам ыңай сайзырадыры-биле австралияның мериностары-биле бистиң чиңгежарын дүктүг хойларывысты хайнакташтырарын практикалап турар. Ол чорук дүктү көвүдедиринге узун болгаш арыг, шынарлыг дүктү берип турарын ол практика көргүскен. Ооң ачызында Ставрополь крайның Апанасенков районда «Айгурский» совхоз 1972 чылда бир баш совет мериностан —2,29 килограмм, 1981 чылда 3,38 килограмм дүктү немей кыргып алган.

Хой-хөй ажыл-агыйларының ажылының арга-дуржулгазындан алгаш көөрге, хой семиртилгезиниң шөлдери ажыктыг таланы көргүзүп турар. Ростов область «Дружба» совхозтуң механизастаттынган семиртилге шөлүнге 1980 чылда 38 муң хойну тургускан. Ортумаа-биле бир хойнуң деңзизи 50 килограмм болган. Ол хойларның эъдин садып сайгарганындан ажыл-агый 483 муң рубльдиң орулгазын алган, ол планнаанындан 28,5 хуу хөй болган.

РСФСР-де 197 хой комплекстериниң 23-жү дүк кыргып алырының, 4-тү хой эъди бүдүрериниң, 13-жү хойдан хураган алырының төлевилеттинген көргүзүүн чедип алган. Оларның чамдыктарының куду көргүзүглерлиг болганының кол чылдагааннарының бирээзи малдың чемгерилге баазазының чедишпезинден болган.

Малды бодүүн болгаш чулуктуг чемнер-биле хандырып, ону бүдүрерин көвүдедири болгаш чайгы одарларга кадарары чугула. Ставрополь, Краснодар крайлар, Ростов областың ажыл-агыйларының шиңгээттинген арга-дуржулгазы ону бадыткаан, ховушөлдерге үнген артык-шылдыг чемнерни борбаандылар кылдыр болбаазырадып, шынарлыг, ажыктыг ажыглап турары эки таланы көргүскен.

Бистиң чуртувуста 320 миллион гектар чайгаар үнген сиген шөлдерлиг одарлар бар. Ол дээрге канчаар-даа аажок байлаавыс. Ону планнап, чөп ажыглаар херек. Оон хөй санныг продуктуну бүдүрүп ап болур.

Делегейниң дыка хөй чурттары сөөлгү үеде хой сүдүн көвүдедиринче улуг кичээнгейни салып турар. Бистиң чуртувуста чыл санында 100 муң тонна сүттү бүдүрүп турар. Бо чугула айтырыг дээрге-ле ажыл-агыйның адыр бүрүзүнге экономиканың үндезини болур болгаш Аъш-чем программазын шиитпирлээринге улуг ужур-дузалыг. Ындыг-даа болза, олче кичээнгей салдынмайн турар. Ынчангаш хой сүдүн бүдүреринче кичээнгейни салыры чугула. Улус ажыл-агыйының беш чыл планынга хой сүдүн бүдүрерин киирер болгаш ону саар херекселдерни тургузар база сүттү ажылдап кылыр бүдүрүлгелерни тургузары чугула.

Моон соңгаар хой ажылын сайзырадырынга, оон алыр продукцияның курлавырларынга эртем ажылдакчылары практиктиг дузаны көргүзүп, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң адырларынче кичээнгейни угландырар.

А. ЕРОХИН,
көдээ ажыл-агый эртемнериниң кандидады, профессор.

- Чаа уксаалар. Шынары.
- Ценуроз деп чүл?
- Улан-Батор четкен хойжу.

Бо арындан билип алыр силер.

СЕРЕМЧИЛЕЛ

Успа хөлче улдап кирген узун Тестиң эриинде Үстүү-Боом дээр кожагар бар. Шак ол Үстүү-Боомнуң кырында кыр аъдының дынындан тудуп алган, дөртен дөрт хар чаа-ла четкен, эрес эр бараан харап, ишкээртен олче удур оъттап үнүп орар хойларын ончалай көрүп каап, сыгыртып орган. Тестиң чалгыынга өпейледип, эштип өскен хеминге эргеленип, чоргаарланып орза-даа, кадат малындан карак салбайн орган.

Канчангаш-ла, хойларының ындыы талазынче көрүптерге, ыт дег дүрзүлүг кара чүве будуу чылбыртып орган. Кандаай чоор, бөрү бе дээрге, кара деп, ол боданган. Ынчалза-даа «серемчиде —хорамча чок». Аъдының ээзеңгизин шалыпкыны-биле теве каапкаш, олче шиглей челзипкен. Хойлары чаңгыс черге бөлдүнчүп, сезиг апканы илден апарган. Хойларның ындыы талазынга халдып кээрге, өөр черлик ыттар ыңай маңнашкаңнар. Кыр аъдының сыр маңы-биле соондан кээрге, ыттар мырыңай он үш болган. Оларны алгырып, кускуннап, соондан чандыр-соора дажап, сыындырып тургаш, Тестиң ширгай арыынче киир сывыртапкан.

Хонук-хонуу-биле, ай-айы-биле черге бөлүглежип чораан азырал ыттар черликсирей берген, мал-маганче өөр-өөр болуп алгаш, халдаар деп турганы ол. Аныяк кадарчы болза, ыт малче база халдаар дээрзин угаавас-даа ийик.

Ол черликсирей берген ыттарны узуткап чок кылыр талазы-биле Кызыл-Чыраа көдээ Совединиң күүскому дарый хемчеглерни алыры негеттинип турар. Ол ыттарны узуткавас болза, совхозтуң малынга хора чедирип болур.

«Кызыгаар» совхозтуң мурнакчы, хоочун хойжузу Хүлер-оол Лыкаа сөөлгү беш чылда күш-ажылчы чедиишкиннерни чедип алган. Тодаргайлаарга, 1981 чылда чүс башка онааштыр чүс хураганны менди камгалап алган. А 1982 чылда чүстен чүс он хураганны, тыва уксаалыг бир баш хойдан-на 1,8 килограмм дүктү алгаш, мурнакчылар одуруунче кирген совхозтуң шолбаннарының бирээзи.

Ооң комсомолчу оглу Игорь Лыкаа— ачазынга дузалакчы кадарчы болбушаан, 142 хураганны ажаап, доруктурган мурнакчы сакманчы. Мурнакчы хойжунуң кадайы, он бир уругну кижизиткен Маадыр-не Долума Адышааевна Лыкааның чедиишкинге киирип турар үлүг-хуузу база улуг. Ол чүс ажыг хураганны бо чылын доруктургаш, төрээн совхозунга хүлээдип берген. Чер-ле ынчаш, ону эриг сеткилдиг, үнген-кирген чонунга аъштыг-чемниг, аяк-шайлыг кижи дээрзин дораан эскерип болур. Өөнүң ишти эмнесекселиг, арыг-силиг. Чаңгыс аай угулзалыг шокар-шокар аптаралар, радиоприёмник, шупту хер-херекселдер чогуур черлеринде. Бо бүгү өгнүң херээжен ээзиниң ажылгырын херечилеп турар болду.

Хүлер-оол болгаш Игорь Лыкаа адашкылар коданында төрүүр 474 хоюнуң чайгы семиртилгезин эки организастаан. Кыштаа Бүүрээ-Бажының Оңгар-Өдекте. Ооң септелгезин баш удур кылып, 10 тонна өдекти кургадып алган. Ийи адалышкы 16 тонна сигенни кезип белеткээш, кыштаанда чедирип сарааттаан.

— Кыш кандыг-даа боор болур. Аңаа баш удур четчир чем курлавырлап алыры — малчын кижиниң кол сорулгазы: «серемчиде — хорамча чок»—деп, хоочун хойжу Хүлер-оол Максимович түңнеди.

Ө. ЧИҢМИТ.

ХАЛАС ПУТЁВКА-БИЛЕ

Таңды районда «Коммунизмниң херели» совхозтуң хойжулары Хунапай Шопуяңович Оюн, Александра Опаевна Бадына оларның өг-бүлези он сес чыл хой малдап келген. Ынчангаш оларның ол ажылга мергежили улуг. Сөөлгү каш чылдарда ол өг-бүле төрүүр 100 хойга онааштыр 90-дан куду хураган ап көрбээн. Он бирги беш чылдың үшкү, өзек чылында олар база-ла ажыл-ишчи тура-соруктуг ажылдааннар. Төрүүр 100 хойга онааштыр 102 хураганны камгалап ап, совхозка хойжулар ортузунга организастаан социалистиг чарышка тиилекчи болуп, шаңнадып, мактатканнар.

Эрткен чылдың кыштаглаашкынынга эки белеткенгениниң түңнели ол. Чайгы үеде хоюнуң семиртилгезин организастааны эки болган. Кыш эки эгелээн. Хар чуга, соок чок. Мал чемни четчири-биле белеткеп алган.

Олар дузалакчы кадарчы албаан. Кажан хой массалыг төрүп эгелээрге, сакманчылар херек апаарын олар совхозтуң дирекциязынга сагындырып чугаалап каан. Февраль ай үнүп келгенде хойларының массалыг оолдаашкынын эгелээр деп чүвени олар баш бурунгаар билирлер. Февраль ай келген. Ам чымыштыг ажыл эгелээр деп Хунапай Шопуяңовичиниң сеткили дүүреп эгелээн.

— Хойну сен бөгүн кадар. Мен суур кирип, сакманчылар барып чугаалажып эккээйн—дээш аъттаныпкан.

Ол хүн сакманчыларны эккелген. Хою, шынап-ла, оолдап эгелээн. Бир хүн 30-40-даа чедип турган. Александра Опаевна баллыр сыгар чай-даа чок. Ол чаа төрээн хойларны ангылап үскеш, хураганнарын сакманчыларга хүлээдип берип турган. Олар ылаңгыя ийис хураганнарже улуг кичээнгейни салып турган.

Хунапай Шопуяңович хамык ажылды башкарып, сакманчыларның ажылынче кичээнгейни салып, чаш хураганнарны канчаар доруктуруп, өстүрериниң дугайында оларга бодунуң арга-дуржулгазын дамчыдып берип турган. Февраль ай төнген. Хой оолдаашкыны адакталган. Чаш төлде хорамча чок. Хойларын бүрүнү-биле тургузу азыралче киирген. Ол чеже хой оолдаанын, ам каш хой артканын хүн бүрү демдеглеп ап, дансылап орар. Коданда хою ийи катап көвүдээн.

Мурнакчы малчын Хунапай Шопуяңовичини совхозтуң дирекциязы болгаш профэвилел организациязы Моол Арат Республика баар халас путевка-биле шаңнаан. Ол акы-дуңма моол улустуң ажылчыны-биле таныжып, Улан-Батор хоорайга четкеш келген.

Дыка хөй чаа-чаа чүүлдерни солун, сеткүүлдерден номчуп, мурнакчыларның арга-дуржулгазын бодунуң ажылынга ажыглап турар.

— «Шын» солунга парлаттынган «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны И. Сафоновтуң «Харысалга херек» деп ажык чугаазын номчудум, ону деткиир мен. Кандыг-даа ажылга бедик харысалга, быжыг сагылга-чурум херек. Ол дээрге кижиниң бодунуң онаашкан ажылынга кызымаандан кол хамааржыр. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң «Күш- ажылдың социалистиг сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле ажылды күштелдирер дугайында» доктаалын номчуп таныышкаш, ону бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп, ону амыдыралга боттандырар дээш ажылдаары бистиң кол сорулгавыс болур—деп, Хунапай Шопуяңович чугаалап орар.

1983—84 чылдарның мал кыштаглаашкынын организастыг эрттирер, ниитиниң малын хүр-менди кыш ажырар сорулга-биле өдек, кыштааның септелгезин шынарлыг кылып алган. Мал чеми—сигенни четчири-биле белеткээн.

Август айда хоочун хойжу-биле Элегес хемниң унунга орук аайы-биле ужураштым.

— Совхоз төвү кирип, хоюмну тарып боозадылгага киирерим бо. Малдың чаш төлүн менди алыры дээрге-ле, ол ажылды шын чорударындан улуу-биле хамааржыр чүве—деп, ол чугаалай-дыр.

— Чорууңар чогузун!—деп, хойжу-биле байырлаштым. Ол хоюн өөрүшкүлүг сүрүп чорупту.

С. ОЮН.

ЧУРУКТА: Тыва авиабүдүрүлгениң пассажир самоледу Ишкинниң хойжуларында.

ОРУКАРА

Хой сүрүп чораан ийи кижиге орук ара ужуражы бергеш, оларның дүүн-не аалындан үнгенин, хоюнуң кыргылдазын орай дооскапындан черге хонганын болгаш ам чаныш бар чоруурун билип алдывыс.

— Бодунуң коданынга амыр хойлар, эртен сдарже безин кижи үндүр сүрер. А мааа арай деп даң атсып алдывыс, доктаавас, чытпас, ыңай-бээр хояр. Өг болгаш кажаа-хораа чок боорга, ынчап турарлары ол-дур ийин—деп, эр кижи чугаалады.

— Оода, бо өшкү база төрүпкен, чаш анайын сеткага суккаш, чүктеп алган чор бис,—деп, херээжен кижи чугаага киришти.

Дүүн «Барлык» совхозтуң бир мурнакчы хойжузунуң аалынга баарывыска, хоюн кыргыдып чорупкан болган. Орай кээр, харын-даа хопар магатчок дээрзин аалдың уругларындан дыңнаан болгаш, ол аалдың ээлери бо дээрзин эндевейн, дораан-на айтыра бердим:

— Силерни Эник-оол Херелович, а силерни Дырыш Маглыевна дээр бе?

Кайызы-даа уурук-суурук «Ийе» диди. Оон аңаа чугаалажып олурувуста, чаа таныжкан ийи хойжумнуң чуруун фотокорреспондент В. Кара-Сал тырттырган.

Күжүгеттер хой малдаандан бээр он алды чыл эрткен. Эник-оол ооң мурнунда тудуг бригадазынга бызаңчылап-даа, хову-трактор бригадазынга суггатчылап-даа чораан. Шаңнал болгаш макталды бо-ла алыр турган. Ол ынчаар бөгүнге чедир суурдан үнмейн, чылыг бажыңга чурттап, ол олчаан ажылдап болур турган. Ынчалзажок үскен хураган хүлээп алыр малчын тывылбастай берген. Ынчан совхоз директору чүвениң ужурун тайылбырлааш, ону хүлээп алырын сүмелээрге, Эник-оол улус сөзүнден эртпес болганындан, дораан-на [illegible].

— Угувустан малчын болгаш, улуг бергедевединвис. Баштайгы чылдардан-на көргүзүүвүс багай эвес турду. Ынчангаш мени, ийи чыл ажыр хой малдап чорувуста, коммунистер ленинчи партияның кежигүнүнге киирерин сүмелээн. Ооң соонда харысалга улам улгаткан. Ам коммунистиң бедик адын он ажыг чыл дургузунда хүндүлүү-биле эдилеп чор мен — деп, Дырыш Маглыевна чоргаарланды.

Өгнүң херээжен ээзи—көдээ Советтиң депутады, дөрт уругнуң иези. Уругларының ужу — өглүг-баштыг, ажыл-иштиг, уруг-дарыглыг. Бо дээрге өг-бүлениң амыдыралынга улуг аас-кежик, күрүнеге база ажык-дуза. Эник-оол Херелович биле Дырыш Маглыевна социалистиг чарыштарга тиилекчи болуп, шаңналдарны үргүлчү четтирип келген. Наадымнарга болгаш байырлыг хуралдарга бола чададыр. Эник-оол Херелович Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиин база алган. Бо бүгү оларның кайызы-даа совхозта хүндүлүг кижилер, ажыл-иштиң мурнакчылары дээрзин херечилеп турар.

Хойжу өг-бүле бо чылын төрүүр чүс хойга онааштыр 90 хураганны доруктургаш, совхозунга берген. Алды катап төрээн хойдан ол багай эвес көргүзүг. Дүк планы база ажыр күүсеттинген: хой бүрүзүнден 1,9 килограммның орнунга 2,2 килограмм алдынган. А сиген онаалдадан беш тонна хөй белеткеттинген. Улуг-Ховунуң Муңгаш-Чарык-Аксында кыштаа шынарлыг септеттинген. Хоюнуң семиртилгезин база шыырак болган. Ындыг болганда олар чүгле бо чылын чедиишкиннинг болган эвес, харын келир чылдың чедиишкининге үндезинни база тургузуп алганнар. Оларның чылдың-на хураганнарга будук-бүрү болгаш ааржы белеткеп алыры база чаңчыл апарган. Хөй эвес-даа болза, ооң дузалыы аажок дээрзин олар бүзүрелдии-биле чугаалап турдулар. Оон ыңай оларның бир чугулалаар чүвези— кыштагны, а хойларны ыяап-ла үштен эвээш эвес катап чугдуруп алыры.

Күжүгеттер ам Совет Тываның 40 чыл оюнга төлептиг ужуражыр дээш амдыгаалтан шудургу ажылдап турарлар.

К. ЧООДУ.

Эртем-көдээ ажыл-агыйга

ЧАА УКСАА

Казахстанның хой ажылының эртем-шинчилел институдунуң, Алма-Атаның зоовет-институдунуң база улуг кудуруктуг болгаш чартык-нарын дүктүг хой өстүрер талазы-биле специалистерниң хөй чыл дургузунда кылып чоруткан ажылының түңнелинде, дегерес деп чаа уксаа тывылган. Казахстанның эртемденнери бо уксааны үндүрер талазы-биле ажылдарны Мынбаев аттыг дуржулга ажыл-агыйынга 1931 чылда-ла эгелээн. Мааа улуг кудуруктуг хойларны чартык-нарын дүктүг кошкарлар-биле хайнакташтырып, оон төрүттүнген салгалдың хоюн улуг кудуруктуг прекос уксаа-биле хайнакташтырып турган. Алма-Атаның зоовет-институду ол чергелиг ажылдарже 1944 чылда кирген. Ынчан Алма-Ата областың «Октябрь» совхозу прекос уксаа-биле Мынбаев аттыг ажыл-агыйның улуг кудуруктуг хойларын хайнакташтырып эгелээн.

Амгы үеде дегерес уксааның эъткир-дүккүр хоюн Казах ССР-ниң Актогай, Джезказган областың Приозерный районнарының, Алма-Ата областың Балхаш районунуң ажыл-агыйлары өстүрүп турар. Ол ышкаш дегерес уксааның хойларын база кошкарларын бодүүн дүктүг хойлар өстүрүп турар ажыл-агыйлар малдың продуктулуг чоруун көвүдедир сорулга-биле хайнакташтырылгага ажыглап турар.

Чаа уксааның хоюнуң шынары кандыгыл? Бүгү-ле бар уксааларның аразындан дегерес уксааның хою улуг кудуруу база чартык-нарын дүгү-биле көскү ылгалдыг. Бүдүрүкчү кошкарларның ортумак деңзизи 103 килограмм, хойларның—60 килограмм; дөтпелерниң—34—35; тогду хойларның—30—32 килограмм. Хойлар дүрген четчип өзер, доругуучал. Дөтпелерни авазындан чарып турар үеде хонукта деңзизиниң өзүлдези 276 грамм, а тогдуларның — 250 чедер. Хойнуң коң эъди 78—82 хуу. Бүдүрүкчү кошкарларның дүгү колдуунда-ла 48—50 шынарның боор турар. Хойдан-на ортумаа-биле 2,3—2,7 килограмм дүктү кыргып ап болур.

Бо уксааның эң тергиин дээн кодан хойлары Мынбаев аттыг ажыл-агыйның уксаажыдылга турлагларында хаара туттунган. Ол ышкаш хой уксаажыдар талазы-биле тускайлаттынган «Бакасинский» деп ажыл-агыйда база өстүрүп турар. Оон аңгыда Джезказган областың «Жамшин», «Актогай» база партияның XXII съездизи аттыг совхозтарында болгаш Алма-Ата областың Балхаш районунуң тускайжыттынган үш ажыл-агыйларында өстүрүп турар. Бо ажыл-агыйларда ниитизи-биле дегерес уксааның 200 муң хойлары бар. Оларның иштинден тергиин эки шынарлыг 26 муң баш хойну тускайлап аңгылаан.

Дегерес уксааның хоюн өстүрери экономика талазы-биле улуг камналгалыг. Хойларның дүккүрү аңаа улуг кудуруктуг хойга деңнээрге 1,0—1,5 килограмм хөй, а деңзи база дүрген өзүп сайзыраар, төлгүр талазы-биле бодүүн дүктүг хойлардан дудавас. Ынчалза-даа дегерес уксааның хоюнуң дүгүнүң садып алыр өртээ аңаа дүктүг хойдан 60—65 хуу улуг. Бо чорук ажыл-агыйларның орулгалыг чоруунга улуг идиглиг.

Д. АЗИМОВ.
«Колос» ном үндүрер черниң корреспондентизи.

(«Овцеводство» журналдан)

ЧАГЫДЫЛГА МАССАЛЫГ

Шуй суурда болгаш совхозтуң малчын бригадаларының ортузунда амгы үеде солун, сеткүүл чагыдылгазы массалыг чоруп турар. Баштайгы хүннерде контора аппарады болгаш хову-трактор бригадазының ажылчыннары чагыдылгага идепкейлиг киришкен. Ниитизи-биле 650 солунну, 330 янзы-бүрү журналды бижиткен. Кижи бүрүзү чагыдылгалыг турзун дээш Шуй суурда почта салбырының эргелекчизи Сереңмаа Тойбу-Хаа, почтачы Александра Хуру олар чон ортузунга агитация ажылын чорудуп турар.

А. КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.
«Мурнакчы» совхоз.

ЦЕНУРОЗ

Баш мээзиниң (вертячка, тывалап «мээлик»-даа дээр) ценуроз аарыының өөскүдүкчүзү ооң шымыл чадазы болур. Хой, өшкүлерден аңгыда, ценурозтан инектер, сарлыктар, чамдыкта тевелер, хаваннар, чылгы мал база черлик кегженир амытаннар аарыыр. Ындахаая кижилер аарыыр таварылгалар база бар.

Ценурозтуң чедишкен чадазы ыттың, бөрүнүң, дилгиниң, чиңге шөйүндүлеринде маңгыстап чоруур. Кыжаның узуну 1 м чеде бээр, ол 200-250 дизиглерден тургустунган, ооң эңне калбаа 5 мм. Кыжаның ужу (бажы дижик) сорар 4 үттерлиг болгаш 2 одуруг 22-32 чедир кадыг атпактарлыг. Бичии атпактарының узуну 0,09—0,13 мм, улугларының—0,15—0,17 мм. Чедишкен дизиглерниң оол савазындан кайы-даа талаларынче 9-26 адыр уштар чарылган, оларның иштии хөй чуургалар-биле долган. Чуурганың диаметри 0,027—0,029 мм.

Ценуроз—нептереңгей аарыг РСФСР-де ценуроз бар черлер: Соңгу Кавказ, Сибирь, Волга кыдыглары, Урал. Ук аарыг эвээш-даа болза, Казахстанда, Ортаакы Азия республикаларында, Украинада болгаш Кавказ девискээринде база бар.

Ценуроз аарыгның чедирип турар когаралдары кончуг улуг. Чамдыкта хойларның массалыы-биле өлүрүнден аңгыда, дыка хөйүн өлүрер ужурга таваржыр. Өлүрген хойларның эъдин чемге барык ажыглаттынмас, хөй кезиин техниктиг утилге (сөөк далганы оон-даа өске) хереглээр.

Е. Е. Жумаковичиниң санаазының ёзугаар алырга, 1957 чылда чүгле РСФСР-ге кыжалардан хораан хойлар 39,2 хуузун эжелеп турган. Ооң үнезин санаарга, чидирген эът 1140 тонна, дүк 500 тонна болгаш оон аңгыда 2000 тонна эът ажыглалга кирбес болган. Шупту каралганы санаарга, акша-биле 50 млн. рубль болган.

Өөскүдүкчүнүң характеристиказы. Баш мээзиниң ценурозу борбак азы шөйбек хевирлиг ыйлаңгы, оон хемчээли улуг-бичелиг, чамдыктары загаа чуургазы хире болур. Иштинде кыйгак картында ценурознуң сколекс деп адаар ужу (бажы) чоруур. Ол ужунда сколекстер бөлүк-бөлүк, а саны он-ондан чүс-даа чеде бээр. Ыйлаңгы иштин суук чүүл долган.

Өзериниң чадалары. Сөөлгү ээзиниң (колдуунда ыттар) иштинден чедишкен дизиглер үстүп үнер. Олар сиргелер-биле долган болур. Даштыгаа үнүп келген онкосфералыг (өзүм) шымыл сиргелер үнүштерже, мал чеминге, сугже тарай бээр. Ол чуургалар, янзы-бүрү таарымча чок байдалдарга шыдамыккай, бойдустун янзы-бүрү болуушкуннарының салдарынга быжыг болганда, үр үеде дириг чоруурлар. Оларны хойлар чем болгаш суг-биле кады ажырыптар.

Шөйүндүлер иштинге чууруганың карты үрелир. Онкосфера бодунуң атпактары-биле шөйүндүнүң ханазынче үттеп кире бергеш, хан-дамырже кирип, ханның агымы-биле хоюнуң организминче ниитизи-биле тараар.

Ындыг-даа болза, онкосфера ыйлаңгы чалаже чүгле мээге сайзыраар. Онкосфера баш мээзинге, азы оорга чүнүнге четкеш атпактарын чоорту чидирер болгаш ыйлаңгы хевирлиг шымыл кылдыр өзер. Оон өзери аажок оожум. Г.И. Рожнинаның шинчээнин ёзугаар алырга, ыйлаңгы шымыл 15 хонганда—2-3 мм, 21 хонганда—0,5 см, 24-30 хонганда—3-3,5 см, а 95 хонганда 4-7 см. чедир өзер.

Ыттар, бөрүлер, дилгилер, ценурозтан аараан хойнуң мээзин чипкеш, паразиттиң чедишкен чадазын халдадып алыр. Ценуроз хойнуң боозунга халдай бээр таварылгалар база турар.

Ыйлаңгыларның хөй кезии мээге чоруур, оорга чүнүнге чорууру ховар. В. Р. Тарасовтуң шинчилээнин ёзугаар алырга, ыйлаңгыларның мээде чоруур черлери: ооргаш мээге—8,2 хуу, чушкуу талазынга—22,6 хуу, чулчургайынга, чөвээнге — 43,3 хуу, хавак талазынга — 25,2 хуу база оорга чүнүнге — 0,7 хуу.

Онкосфера дамырлардан үнерде, мээниң шывыгларын эртерде база мээниң иштинче кирерде балыглап өзе берген ыйлаңгылар мээни болгаш ооң сөөктерин ыя базып, аараан хойну чыргадалыр. Ыйлаңгы өскен тулум, аараан чери нарыылдаар, ооң соонда мээ бичелээр (атрофия).

Ыйлаңгыларның суунда хоран бар, ол ханче кирип, организмни хораннаар.

Аарыгның демдектери—ыйлаңгылар мээниң кайы кезектеринде барыындан, оларның сан-хемчээлдеринден, (хойнуң мага-бодунуң байдалындан хамааржыр. Ынчангаш ценурозтуң демдектери янзы-бүрү болур. Ценурозтан колдуунда-ла 1-1,5 хар чедир назылыг) хойлар аарыыр. Аарыг үш чадаларлыг.

Аарыгның бирги чадазында хой аажок дүвүрээзиниг турар ийикпе, азы шуут шагзыраан болур. Хой хоюучал апаар, куруудур тыртыжаннаар, аңаа-ла черге ол-бо чүгүргүлээр. Караа хан-кучук кыза бээр, чамдыкта бо чадазында 4-5 хонганда хой өлү бээр. Өлген хойну чазып көөрге, онкосфераларының хөделип чораан «истери» көстүр. Ол истерни мээниң чамдык картынга хан-кучуга берген черлерден көрүп болур. Тодарадып шинчилээрге, янзы-бүрү хемчээлдерлиг ыйлаңгылар болур.

Аарыгның ийиги чадазынга ыйлаңгыларның өзери 2-6 ай чедер. Аарыгның демдектери билдиртпес. Харын-даа хой кадык кылдыр көстүр.

Аарыгның үшкү чадазында хойнуң ниити байдалы баксыраар. Хой чем чивестээр, бирде хенертен тура дүжер, бажын доңгайтып алган үр-ле турар, чамдыкта бажын бир чүвеге үзүп алган турар-даа, долгандыр чүү-даа болуп турар болза тоовас, бажының ыйлаңгылаан чарынче углай дескинип, долганып туруп бээр. Бирде хой бажын ойтайтып алгаш уг-шиг чок маңнагылаар. Чоорту тыртып курлур, караа көрбестей бээр. Сөөлзүредир хой үргүлчү чыдар апаар, ынчаар 1-2 ай аараш, өлүр. Ооргазының чүнү ыйлаңгылаанда хой атпаңнааш апаар, чоорту соңгу даваннары бастынмастап кожүй бээр. Ындыг хой база-ла удатпас өлүр.

Аарыгның диагнозун аарыгның үшкү чадазының демдектеринден тургузары белен.

Эмнээри. Ыйлаңгылар улгады бергенде хирургия аргазы-биле кезип тургаш оларны ап каап болур. Бо арга 90 хуу чедир түңнел берип турар. Оон өске бо аарыгны эмнээр аргалары ховар, барык-ла чок деп болур.

Демисежир аргалары өске кыжалар аарыглары-биле дөмей.

Днепр тулчуушкунунуң 40 чыл болганынга

ДНЕПРГЕ ДАЙЫНЧЫ МААДЫРЛЫГ ЧОРУК

Армия генералы С. П. Иванов, Совет Эвилелиниң Маадыры

Днепр дээш 1943 чылдың августа эгелээн тулчуушкун Ада-чурттуң Улуг болгаш делегейниң ийиги дайыннарының эң улуг тулчуушкуннарының бирээзи болган. Аңаа совет шериглерниң эң улуг күштери: Төп, Воронеж, Хову, Мурнуу—Барыын болгаш Мурнуу фронтулар киришкен. Оларның составынга 1943 чылдың август айга чедир 2633 муң кижи, 51200 үгер-боо болгаш миномёттар, 2400 хире танкылар болгаш боду чоруур артиллерия тургузуглары кирип турган.

Совет шериглерге дайзынның күчүлүг бөлүктери удур хөделип турган. Ооң составынга «Төп» дээр армиялар бөлүүнден 2-ги армия, 4-кү болгаш 1-ги танк армиялары, ол ышкаш «Мурнуу» армиялар бөлүүнден 8-ки болгаш 6-гы армиялар—ниитизи-биле 1240 муң кижи, 12600 үгер-боо болгаш миномёттар, 2100 танкылар болгаш штурм боо-чепсээ кирип турган.

Курск тулчуушкунунуң үезинде-ле совет шериглер хем бетинин талазының Украиназын хостаар, Днепрге четкеш, ону кежер болгаш ооң ол чарыынга быжыгланыр деп дужаалды алган турган.

Днепр дээш улуг тулчуушкун ийи үе-чада-биле боop турган. Ооң биргизинде (1943 чылдың август-сентябрь) совет шериглер хем бетиниң Украиназын хостаан, Днепрни кешкеш, ооң барыын эриинде камгалалдыг черлерни ээлепкен. Ийиги үе-чадазында (1943 чылдың октябрь—сентябрь) Киевти болгаш хем ол чарыының Украиназын хостаары дээш тулчуушкуннар болган.

1943 чылдың сентябрьның баштайгы чартыында гитлержилер Днепрже атказрлаар ужурга таварышкан. Гитлержи командылал чери Днепр дээш бистиң шаап халдаашкынывысты доктаадырын болгаш ону барган дораан-на эртип кежерин болдурбазын күзеп турган. Олар калбак болгаш терең Днепрге ооргалангаш, быжыы-биле камгаланырынга ооң ындыкы эриин таарымчалыы-биле ажыглаарын бодаан. Ынчалза-даа совет шериглер боттарының эрес-дидим, тура дүшпес халдаашкыны-биле гитлержилерниң планын бууратkан.

Ооң мурнундагызы ышкаш, харысалгалыг дайынчы сорулганы күүседирде коммунистер мурнуку одуругга чоруп турганнар. Ол хүннерде дыка хөй дайынчылар партияга кирер күзелин илереткен. Чүгле чаңгыс чижек. 40-ги армияның партия организациялары сентябрь айда чаа тулчуушкунче коммунист боop кирерин күзээн ийи муң ажыг кижиниң билдириишкинин хүлээп алган.

Сентябрь 18-те төптүң төлээлекчизи Совет Эвилелиниң Маршалы А. М. Василевский телефон дамчыштыр Сталин-биле чугаалашкан. Фронтунуң шериг чөвүлелинге ол мынча дээн:

— Дээди кол командылакчы силерниң фронтуңар Төп фронт-биле сырый хөделбишаан, кол-ла согуушкунну Киев угланыышкынынче кылзын деп сорулганы салды.

1943 чылдың сентябрьның чээрби хүннеринде Воронеж фронтузунуң мурнуку отрядтары Днепрге чеде берген. Фронтунуң шериг чөвүлелиниң кыйгырыын дыңнааш, шериглерниң сеткил-сагыжы улам-на серген, сорук кирген. Ында чугаалааны болза: «Алдарлыг дайынчылар, сержантылар болгаш офицерлер! Силерниң мурнуңарда төрээн Днепривистир. Силерниң мурнуңарда чыдар хем ол чарыын көрүнерем. Ында Киев, украин чер, ында бистиң уругларывыс болгаш кадайларывыс. адаларывыс болгаш иелеривис, акы-дуңмаларывыс бар. Олар силерни манап турар. Демиселдиң шиитпирлиг шагы келген, бөгүн бистер Днепрни кежер ужурлуг бис...».

Ол шак-даа келген. Сентябрь 22-ниң даң бажында 69-ку механизастаттынган бригаданың хайгыылчы кезектери Днепрни кешкеш, Зарубенцы деп суурну ээлеп алган. Ол-ла хүн меңээ 51-ги гвардейжи танк бригадазы 40-гы армияның адыгжы кезектери-биле кады хемни кешкеш, Григоровка суурну ээлеп алганын илеткээн. Бистиң фронтувустан Днепрниң баштайгы маадырлары—дөрт комсомолчулар: Николай Петухов, Иван Семёнов, Василий Сысолятин болгаш Василий Иванов олар илерээннер.

Днепрни тулчуушкун-биле кежери белен эвес болган. Дайзын кежиг черлерин билип кааш, оларга удур үзүк-соксаал чок, чаъстаашкын дег адыышкыннарны эгелээр турган. Октар үттүг-таар дег кылдыр дегген, снарядтарның болгаш миналарның чазылган чаштанчыларындан үрелген хемелерни суг дола бээрге, ооң дүвүнче дүже бээр азы бичии салдар частышкын чалгыындан чаштай-даа бээрге, дайынчылар боттары эштип чорааш, эрикке четкен дораан-на тулчуушкунче кириптер таварылгалар дыка хөй болган.

Мындыг бир болуушкуннуң дугайын чугаалаайн. 68-ки гвардейжи адыгжы дивизияның бөлүк автоматчылары Днепрниң ол чарыында эрикке турган улуг эвес камгалалдыг черни дүне када ээлеп алганнар. Эртенинде каш-ла санныг маадырларже дайзынның танкылары болгаш чадаг шериглери чүдүрлүп эгелээн. Бажынче балыглаткан аңаа дайынчы Сергей Лаптев туружунга артпышаан, дайылдажып турган. Сергей Лаптев үшкү атаканы ойтур шаварының үезинде танкыга удур боо-биле дайзынның үш танкызын үрей аткан. Эрес-дидим дайынчы ийиги удаа балыгланза-даа, бодунуң эштери-биле кады дайылдажырын үргүлчүлеп турган.

База бир чижек. 1318 дугаар адыгжы полктуң сапёр взводунуң салбыр командири Н. Аникин эң-не эрес-дидим болгаш маадырлыг чорукту кылган.

Бөлүк автоматчылар-биле кады ол хемни кешкеш, эртер черлерниң миналарын хора чок болдургаш, дайзынның оңгузунга чедир үнгей бергеш, гранаталар-биле хөме шаап каапкан.

Дайынчыларның маадырлыг чоруктарының бүгү таварылгаларын санаары берге, маадырлыг чоруктар ёзулуг-ла массалыг болган! «Днепр дээш тулчуушкун ёзулуг тоолда ышкаш хемчээлдиг болган — деп, «Правда» ол хүннерде бижээн.— Дыка хөй маадырлыг совет дайынчылардан оон-даа маадырлыг ындыг кижилер кажан-даа шылгараваан... Совет Эвилелиниң Маадырларының данзызында ат бүрүзү—маадырлыг болуушкун-даа, совет дайынчы-патриоттуң күжүнүң болгаш кайгамчыктыының дугайында солун рассказ-даа болур».

Сентябрь 30-ге чедир Воронеж фронтузунуң (1943 чылдың октябрь 20-ден эгелээш, ону 1-ги Украин кылдыр эде адаан) шериглери Киевтиң соңгу болгаш мурнуу талазынга турган камгалалдыг тос черни ээлеп алган.

Дайзын-биле тулчуушкуннарны өске-даа фронтуларның кезектери чорудуп турган, болгаш Днепрге келген дораан-на, дыка хөй черлерден кежип турган. Ооң мурнунда ол хире делгем суг моондаан делегейге чаңгыс-даа армия ындыг дүрген кажан-даа кежип көрбээн. Ындыг маадырлыг чорук дээш барык 2500 совет дайынчылар Совет Эвилелиниң Маадыры деп атты алган, он-он муң кижи орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаткан.

Совет шериглер Днепр чоогунуң чурттакчыларының болгаш партизаннарның дузазы-биле күчүлүг Днепрни кежип эрткеш, хем ол чарыының Украиназын гитлержи эжелекчилерден хостааннар. «Бистиң Воронеж фронтузунуң шериглери дайзынны Киевтен үндүр ойладырынга белеткенип эгелээн. (СЭТА).

ЧУРУКТА: шаандакы шериг көвүрүг тудугжулары (солагай талазындан оң талазынче) № 2 көвүрүг отрядының начальниги Евгений Николаевич Радзевич, көвүрүг отрядының чазаныкчызы Василий Степанович Шелест, № 1 «Мостострой» трестиң эргелекчизи, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады Исаак Юлисович Баренбойм, пенсионерлер Федор Иванович Лебедев болгаш Андрей Титович Коваль оларның көвүрүг тудугжуларының дайынчы маадырлыг чоруун алдаржыдып турар Тураскаал-демдектиң чанында.

Чүгле «шаг-үениң көвүрүү» эвес, харын база амгы үеде Украинаның найысылалының хемниң ийи талазында турар чуртталга районнарын холбаштырган ёзулуг-ла херек кырында кончуг чараш көвүрүг дайынның 43-кү болгаш тайбының 83-кү чылдарын база холбаштырып турар.

Ону Киевтиң дайын соолгунде кылган көвүрүглери ышкаш база-ла № 1 «Мостострой» трестиң специалистери туткан.

Ынчаарда, 43 чылда, мында ажылдап турарларның арасында дыка хөй кижилер кылдынар арга чок чүүлдү кылган: кижи бүзүрээр арга чок кыска хуусааның иштинде олар демир-орук чоруур суг кырының чавыс көвүрүүн туткан. Гитлержилерниң командылал чери ону тударын болдурбас, көвүрүгнү кандыг-даа байдалда бомбалаар дужаалды берген. Ынчалза-даа көвүрүг туттунган. Баштай планнааны 20 эвес, а 13-ле хонук иштинде тудуп каапкан. Олап шериг эшелоннары маңнажып эгелээн...

ЧУРУКТА: эң-не кыска хуусаада Днепрни кежир туткан демир-орук көвүрүү.

ЧУРУКТА: Киев областының Кагарлык районунда Балико-Шучинка суурда Днепрни кежериниң үезинде маадырлыы-биле өлгеннерге обелиск-тураскаал.

Ю. МОСЕНЖНИК биле В. РЕПИКТИҢ фотолары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СЫРЫЙ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ПРАГА. ССРЭ-де газ дамчыдар магистральдарының компрессорлар станцияларында чехословак бүдүрүлгениң 120 ажыг газ турбиналары ажылдап турар.

Ол турбиналарны төлевилээни болгаш белеткээни—совет болгаш чехословак эртемденнерниң база специалистерниң сырый кады ажылдажылгазының чаагай түңнели-дир. Совет болгаш чехословак специалистер ылаңгыя ГТ-750-6 деп турбинаны чогаадыр, белеткээр талазы-биле онза үретүңнелдиг ажылдаан. Турбинаны улам-на сайзыраңгайжыдарын ам-даа үргүлчүлеп турар. Ленинградтың Нева заводунга белеткээн камераны машина тургузукчулары ол турбинаның кырында дорт тургускан. Ынчаар кылган чорук кылыг бүрүзүн бүдүреринге 2,5 тонна каннны камнап алыр арганы берген.

«Турбостат—6-Б» деп турбинаны автоматтыг башкарарының системазын совет болгаш чехословак специалистер дем-биле чогааткаңнар. Барыын чүктүң капиталистиг чурттарының фирмаларының ындыг турбиналарының шынарындан «Турбостат-6-Б» турбинаның шынары бедик болуп турар. Чеден ажыг «Турбостат-6-Б» турбиналарны ССРЭ-же белеткеп чоруткан.

ЭЛЕКТРИЖИДИЛГЕНИ КАЛБАРТЫП ТУРАР

БЕРЛИН. Германская Демократтыг Республиканың демир-оруктарының элээн каш участоктарын электрижидерин немей дооскан. Берлинниң Шенефельд болгаш Гронау районнарының, Потсдам болгаш Вердер районнарының, Бустермарктың база Биркенвердерниң арасында демир-орук шугумнарын электрижидерн чедиишкинниг болган. Демир-оруктар составтарын электри-биле шимчедиринче шилчидип турар чорук одаар чүүлдү камнаарынга, пассажирлер аргыштырарын болгаш чүък сөөртүлгезин улам-на экижидеринге улуг рольду ойнап турар.

Биркенвердер хоорайга чедир демир-орук шугумнарын электрижидеринче онза кичээнгейни угландырган. Германская Демократтыг Республиканың Балтий далайда кол өртээли—Ростокка чедир демир-орук шугумнарын электрижидерин чогуур хуусаазында доозар чугула сорулга салдынган.

Амгы беш чылда ниитизи-биле 750 километр каң магистральды электрижидер. Республикага ол планны күүсеткен түңнелинде 10 миллион тоннадан эвээш эвес чүъкту автотранспорт-биле сөөртүрүнден демир-орук транспорту-биле сөөртүр арганы бээрин ГДР-ниң транспорт министерствозу дыңнаткан.

АЛДАРЛЫГ БАЙЫРЛАЛГА УТКУШТУР

ГАВАНА. Кубага улусчу революцияның тиилээнинден бээр 25 чылынга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелер Хосталга ортулуунда калбарган. Чыл төнчүзүнге чедир 60 муң ажыг радиоприемниктерни бүдүрерин, куба революцияның тиилээнинден бээр 25 чылынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражырын найысылалдың радиотехника заводунуң коллективи хүлээнген. Продукцияның шынарын улам-на бедидер, пландан ажыр хөй кылыгларны бүдүрер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер дээш шимчээшкинни калбартырын Кубаның үлетпүрүнүң апыяк адырының — радиотехника бүдүрүлгезиниң кол заводтарының бирээзи—Гаваның радиотехника заводунуң коллективиниң инициативазын бүгү чуртта калбаа-биле деткээн.

Совет Эвилели-биле болгаш Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери өске-даа чурттар-биле кады ажылдажылганы калбартканының түңнелинде Кубаның радио үлетпүрү дүрген сайзыраан болгаш радио херекселдери-биле чурттуң хереглелдерин бүрүн хандырган, харын-даа портативтиг транзисторлар, а ол ышкаш «Сибоней», «Молодежный-80» деп радиоприемниктерни Латин Американың чамдык чурттарының магазиннеринде безин садыглап эгелей берген.

ДҮЖҮТ ДЭЭШ ДЕМИСЕЛ

БУХАРЕСТ. Румынияда дүжүт ажаалдазы улам калбарган. Арад можуда «Огорул» деп көдээ ажыл-агый бүдүрүлге кооперативиниң ажылчылары дүжүт дээш демиселдиң мурнуку одуруунда чоруп турар. Бо чылын ол кооперативтиң кежигүннери чуртта эң бедик көргүзүгнү чедип алган —кызыл-тастың гектардан ортумаа-биле дүжүдү 78 центнер болуп турар. Көдээ ажыл-агыйның өске-даа культураларының талазы-биле бедик көргүзүглерни коллектив база чедип ап турар. Гектардан кукуруза тараазының дүжүдү бо чылын 100 центнер болган.

Бистиң чедиишкинивис — кооператив кежигүннериниң чүткүлдүг болгаш бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылының түңнели-дир деп, ооң даргазы Д. Василеску чугаалап турар. Кызыл-тас өстүрериниң технологиязын чыл бүрүде улам сайзыраңгайжыдып, үрезиннерниң шынарын бедидеринче онза кичээнгейни угландырып, «Фундуля-29», «Ловрин-34», «Рана-2» болгаш «Либелула» деп бедик дүжүттүг сорттарны ажыглап турар. Чер ажылының культуразын бедидеринче чүгле агрономнар эвес, харын-даа кооперативтиң бүгү тараажылары угландырып турар. Дүжүт дээш демиселге чугула рольду специалистерниң, механизаторларның болгаш кооператорларның ортузунда быжыг сагылга-чурум, калбарган социалистиг чарыш ойнап турар. (СЭТА).

СОЙГАЛАП ИЛЕРЕТКЕН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Тайбының болгаш улустарның хосталгазының херээнге Каттышкан Штаттар «шынчы» деп, КНО-нуң индириинден чарлаан АКШ-тың президентизи Р. Рейганның медеглелиниң хоозунун болгаш үндезин чогун Никарагуаның национал катап тургузуушкун чазааның удуртукчу чөвүлелиниң координатору Даниэль Ортега сойгалап илереткен.

АКШ-тың администрациязының ол хоозун медеглели ооң херек кырында үүлгедиглеринге болгаш хөделиишкиннеринге көңгүс дүүшпейн турар деп, Д. Ортега медеглээн. АКШ-тың шериг корабльдери Төп Американың болгаш Ливанның эриктеринде чоруп, Бейруттуң чуртталга кварталдарын артиллерия-биле боолап, ооң тайбың чурттакчыларын өлүрүп, балыглап, үрегдээшкиннерни боддуруп турар.

Төп Американың хамаарышпас чурттарынга, ооң иштинде Никарагуага удур «чажыт дайынын» АКШ-тың доп-дораан соксадырын, делегейниң ол районундан америк шериглерни соңгаарладыышкын чокка үндүрерин Никарагуа негеп турар деп, Д. Ортега чугаалаан.

Ж. ХАБАШТЫҢ ЧУГААЗЫ

АЛЖИР. (СЭТА). Палестинаны хостаарының улусчу фронтузунуң чиигине секретары Жорж Хабаш Алжирге барып чораан болгаш Американың Каттышкан Штаттарының база Израильдиң бүгү-ле өнчүк-чөңгээлери, дерзии үүлгедиглери турза-даа, удурланыышкынның палестин шимчээшкинни бодунуң хүрээлеңин улам-на сырый каттыштырып турар деп медеглээн.

Палестинаның араб чонунуң национал эргелерин, ооң иштинде бодунуң хамаарышпас күрүнезин тургузар эргезин боттандырбаан шаанда Чоокку Чөөн чүкке быжыг тайбыңны чедип алыры болдунмас деп, Ж. Хабаш демдеглээн.

А. ХАДДАМНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Америк далай чадаг шериглери Ливандан доп-дораан үнүп чоруткан турар ужурлуг деп, Сирияның даштыкы херектер министри Абдель Халим Хаддам медеглээн.

Америк далай чадаг шериглерин Ливандан үндүрери ол чуртка тайбыңны хандырарынга, ооң айыыл чок чоруун болгаш быжыг туруштуг болурун магадылаарынга эргежок чугула деп, «Ньюсдей» америк солунга берген интервьюзунга ол демдеглээн. Америк шериглерниң Ливанда туруп турары база ол чурттуң иштики херектеринге оларның каржы холгаарлаашкыны ында байдалды улам-на чидиглендирип турар-дыр деп, министр айыткан.

Неапольдан ырак эвесте турар итали Поццуоли хоорайның 13 муң ажыг чурттакчылары ооң чоогунда тургускулаан майгыннарда чурттап турар. Олар боттарының чурттап турган бажың-балгаттарын ында уламчылап турар чер шимчээшкиннеринден сезингеш каггаи. 1980 чылдың ноябрьда аңаа болган улуг чер шимчээшкининиң уржуктарын утпаан, чурттакчылар ам-даа бо-ла болу бээр сирлениишкиннерден дезип үнгени ол. Ынчан 300 хире кижи өлген, 20 муң ажыг кижи чурттаар чер чок арткан.

Эрткен чылдың ноябрьда катап эгелээн чер шимчээшкиннериниң саны, Везувий чоогунда сейсмостанцияның медээлерин ёзугаар алырга, ам безин 2 муң ашкан. Хоорайның 120 ажыг бажыңнарын чер шимчээшкининге айыылдыг деп чарлаан.

ЧУРУКТА: Поццуолиниң чурттакчыларының майгын хоорайы.

ЮПИ—СЭТА-ның телефотозу.

БАЗА ДАГЫН НҮГҮЛДЭЭШКИН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Дүшкүүрлүг чорукту күштелдиреринче, боо-чепсекти эндере бүдүреринче болгаш дайынга белеткелди дүргедедиринче ооң администрациязының чорудуп турар угланыышкыны КНО-нуң Уставының бедик сорулгаларынга болгаш принциптеринге, бүгү делегейге тайбыңның херээнге дүгжүп турар дээр янзылыг— бадыткаттынмас чүүлдү бадыткаарын оралдажыр сорулга-биле президент Рейган КНО-га чүве чугаалаан. Президентиниң ажыглап эгелээн чепсектери — бүгү-ниитиге тода билдингир факт-барымдааларны каржызы-биле хажыдар чорук, кара сагыштыг нүгүл-хоп болгаш хоозун төөредиишкиннер ол ажык чок сорулганы боттандырарынга база шуут дүгжүп турар.

Тайбыңның херээнге АКШ-тың «бердингениниң» дугайында хөйнү-ле ол чулчуруп чугаалавышаан, ооң сөзү-биле алырга, «улуг державаларның арасында удур-дедир туржуушкуннуң черлери болу берген» Азияда, Африкада, Латин Америкада, Чоокку Чөөн чүкте болгаш өске-даа ол-бо черлерде «күчү түрүүшкүнүн ажыглаар чоруктуң өскениниң» дугайын Рейган эзжок хараадап чугаалаан. Ливан, Чад, Сальвадор дээн ышкаш өске-даа чамдык чурттарны өскелерге хамаарыштырып адаан. Мындыг айтырыг салыры чөптүг болгу дег-дир: АКШ-ка таарымчалыг ёзу-чурумну боо-чепсектиң күжү-биле улустарга дөгээрин оралдашпышаан, үстүнде адаан чурттарга дайын өртүн Вашингтондан өске кым кыпсып турар ирги? Рейганның нүгүлдеп чугаалааны «Күчүлээшкинниң өскени» — ол дээрге хамыктың мурнунда күчү түрүүшкүнүн америк администрацияның күрүне политиказындан артык ажыр көдүрүпкени «эгелээшкиннериниң» түңнели-дир. Брукинг институдунуң медээзи-биле алырга, чүгле сөөлгү алды чылдарда америк администрация 38 таварылгада чепсектиг хөделиишкиннерни болгаш чепсектиг күштү ажыглаары-ның кыжаныышкынын кылган болуп турар.

АКШ биле кая-даа каттышпас шимчээшкинниң арасында улам өзүп турар черүлдээлерниң туруп турарынга таарзынмас чорук Ак бажыңның баштыңының чугаазында илереттинген. Вашингтоннуң ажык чок угланыышкынын эдербейн турар кая-даа каттышпаан чурттарны буруудадып турарын чүгле ооң-биле тайылбырлап болур. Ындыг чурттар «боттарының хамаарышпас чоруун чидирипкен» кылдыр чулчуруп турарлар. Кая-даа каттышпас шимчээшкинни «аморальдыг» деп ажыы-биле адаан Джон Фостер Даллестиң соо-биле Рейган илдең-не ону эдерип чоруп орар.

«КНО-нуң сорулгаларынга болгаш Уставынга шынчызының» хоозун бүзүрелдиглеринге хамаарыштыр алыр болза, делегейниң ол организациязынга хамаарыштыр америк албан ёзузунуң төлээлекчилериниң, ооң иштинде президенттиң бодунуң хөйнүң мурнунга чөңгээлиг чугааларын агартыр дээн дөгей оралдажышкын кылдыр ол көзүлген.

Чижээлээрге, АКШ-тың КНО-да төлээлекчизиниң Вашингтоннуң хөделиишкиннеринге таарзынмас ол организацияның кежигүннери чурттарга АКШ-тан «үнүп чоруңар» дээн ооң деткээни медегелдичүү деп көөрүл, ынчаш?

Европага ядролуг чепсегленииишкиннерни кызыгаарлаар дугайында чугаалажышкыннарга америк делегацияның баштыңынга бодунуң бергени «чаа» айтыышкыннарның дөзевилелин президент чогум тодаргай эвес илереткен. Ооңуу-биле алырга, ССРЭ-ниң бүгү девискээринде ортумак ыракшылдын бүгү совет ракеталарын чок кылырын саналдап турар, а ынчалзажок НАТО-нуң ядролуг чепсегленииишкининиң чаңгыс-даа единицазын чок кылырын көрбейн-даа турар билдингир «тик вариантызы» «айтырыгны шиитпирлээриниң эң эки, эң чөптүг болгаш эң ажыктыг аргазы» болуп турар.

Ак бажыңның аппарадының тайылбырындан алгаш көөрге, НАТО болгаш Варшава Керээзиниң күштериниң нииити балансызында Англияның болгаш Францияның ядролуг чепсеглениишкинин учетка албазынга хамаарыштыр АКШ-тың туружунда кандыг-даа өскерилге болбаан. Совет Эвилелинде шериг объектилерин чок кылып шыдаар боттарының «першингтерин» болгаш чалгынныг ракеталарны Каттышкан Штаттар кандыг-даа байдалдарда Барыын Европага сайгара тургузар «эргелиин» бизеги хевээр база-ла негевишаан.

Совет Эвилели «ортумак ыракшылдың ядролуг күштерин бүрүнү-биле узуткаарын көөрүнден ойталаан» кылдыр бадыткапкаш, президент фактыларны каржызы-биле хажыткан. Чогум-на совет тала ёзулуг тик вариантыны кылырынга белен болуп артпышаан болгай, ынчан Европа ортумак ыракшылдың-даа, тактиктиг-даа ядролуг чепсээнден бүрүнү-биле хосталган турар ийик. А Вашингтон ол совет саналды көөрүнден безин ойталап турар.

Ниитизи-биле алырга, Рейганның чугаазы хөй-ниитиниң санал-оналын дезинформастаар, АКШ-тың даштыкы политиказының империалистиг эжелекчи бүдүжүн чажырыпчаар дээн ээлчеглиг оралдажышкын болган. Ынчалзажок бо оралдажышкын кымбир кижиниң, ооң иштинде американнарны өскээр будулдуруп кая шыдаарыл аан. Рейган чүве чугаалап турда, КНО-нуң бажыңының чанынга Ак бажыңның чанынга Ак бажыңның айыылдыг угланыышкынынга удур удурланыышкынның чыскаалының болуп эрткени таварылга эвес болгай.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Сөөлгү медээлерни ёзугаар алырга, Ливанда дүшкүүрлүг ыржым хевээр артпышаан. Месилдежиишкинниң чамдык таварылгалары болгулаан-даа болза, удурланышкак талалар дайын чорудулгаларын катап эгелээриндеи дадагалзап, дайылдажыышкыннарны соксадыр дугайында сентябрь 26-да күштүг болган дугуржулганы ниитизи-биле сагып турар.

Ливан солуннарның дыңнадыын ёзугаар алырга, сөөлгү ханныг болуушкуннарның, ылаңгыя америк шериг корабльдери Ливанның тайбың суурларын хөй удаа боолааны түңнелинде 800 ажыг кижи өлүрткен, 1700 ажыг кижи балыглаттырган. Дайын чорудулгаларын соксадыр дугайында дугуржулга чедип алдынган-даа болза, Ливанга удур АКШ-тың агрессиязының улам-на калбарарының айыылы хевээр болуп турарын түс черниң политиктиг ажылдакчылары демдеглеп турар. Ливанның далай эриинде хөй санныг америк шериг корабльдери мурнуку хевээр чоруп турар. А Бейруттуң бодунда америк, француз болгаш итали солдаттар «хөй националдыг күштер» деп адаттынмышаан, империализмниң интервенциялыг чепсээниң ролюн күүседип турар.

Дайын чорудулгаларын Ливанга соксадыр дугайында дугуржулганы чедип алганы америк турушка бичии-даа салдарны чедирбээн деп, АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц Нью-Йорк хоорайга болган парлалга конференциязынга улуургак хөөн-биле медеглээн. Америк солдаттар «боттарының хууда айыыл чок чоруун хандырар дээш» Бейруттуң чуртталга кварталдарын болгаш чурттуң өске-даа районнарын боолаарынга, бомбалаарынга моон соңгаар-даа белен деп, Шульц дайынзырак ёзу-биле чугаалаан.

КЫЗЫГААРДА ДҮШКҮҮРЛҮГ БАЙДАЛ

ЛУСАКА. (СЭТА). Замбия-заир кызыгаарын дургаар национал камгалал күштериниң кезектерин тургузар дугайында дужаалды Замбияның президентизи К. Каунда берген. Заирниң девискээринде Замбияга удур өжээтен хөделиишкиннерин, өлүрүкчү үүлгедиглерин, үптээшкиннерниң болгаш автомашиналарны оорлап турарының түңнелинде кызыгаарда дүшкүүрлүг байдал-биле холбаштыр ындыг шиитпирни президент хүлээп алган. Заирниң девискээринден Замбияже шургуп кирген чепсектиг дээрбечилер чүгле сөөлгү неделяда безин тайбың ийи чурттакчыларны өлүрген, элээн каш чүък машиналарын оорлап аппарган.

Замбияның девискээринче шургуп кирбишаан, кем-буруулуг үүлгедиглерни кылган Заирниң хамаатыларының херээн истээрин болгаш буруулуг кижилерни кеземчениң харысалгазынче киирерин Заирниң президентизи Мобутудан Замбияның президентизи К. Каунда ажыы-биле негээн.

САЛЬВАДОРДА БАЙДАЛ

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Сальвадорнуң патриоттуг күштерин чуртта дерзии ёзу-чурумунуң шериглеринге болгаш америк шериг «чөвүлекчилеринге» удур шавар халдаашкыннарны чедиишкинниг калбартпышаан, улуг девискээрни хостаан болгаш Тенансинго хоорайдан база сес улуг суурлардан дайзынны үндүр сывырган.

Патриоттуг күштерниң шавар халдаашкыннарын доктаадыр дээш саттыныкчы чазактың шериг командылалы партизаннарга удур дөрт муң ажыг солдаттарны ыдалаан болгаш америк бүдүрүлгениң «А-37» деп шериг самолёттарын ажыглап, Тенансинго хоорайны араатанзыг ёзу-биле бомбалаан.

МОСКВАГА ПАРЛААР

«Советский композитор» деп найысылалдың ном үндүрер чери Борис Нуховтуң романстар чыындызын үндүреринге белеткеп турар. Беш романс кирген бо чыындыны үш муң кезек тиражтыг кылдыр парлаар.

Н. КОСЕНКОВА.

Москва.

СОЛУН КОНЦЕРТ-БИЛЕ

Чоокта чаа Өвүрнүң Чаа-Суурга республиканың хөгжүм-шии театрының артистери концерт программалыг аалдап чорааннар. Концертти уругларга болгаш улуг улуска ийи аңгы көргүскен.

Концерт солун, утка-шынарлыг болду. Театрның хоочун артизи Александр Тавакайның күүсеткен номерлерин, Люндуп Солун-оолдуң уран номчулгаларын, Владимир Серен-оолдуң очулгаларын көрүкчүлер сонуургаан. Артистер Роза Серен-оол, Анзат Куулар, Тамара Ондар база эки ойнадылар.

А. ТЮЛЮШ,
башкы.

«ЧЕЛЭЭШКЕ» ЧЕТТИРДИВИС

Бистиң Саглыга Тываның күрүне филармониязының «Челээш» бөлүү оюн көргүскен. Бо бөлүкте орус, тыва артистер кады ойнап чоруп турар. Программада хөгжүм херекселдеринге күүселделер, илби аймаа база бар.

Бистиң чуртувустуң аңгы-аңгы улустарының база даштыкы-даа танцыларны Хисат Аминов баштаан бөлүк танцычыларның күүсеткенин, Сергей Ондарның сыгыдын онза сонуургадывыс.

Д. ООРЖАК.

СТАДИОНГА ЭВЕС, А ПОЛИКЛИНИКАГА

ССРЭ-ниң спорт мастери Е. Черногривов Кызылдың автобүдүрүлгезиниң чолаачыларынга гимнастиканы башкылап турар. Ырак рейстерге чоруур чолаачыларга таарыштыр эмчилерниң ажылдап кылганы тускай программа ёзугаар кичээлдерни эрттирип турар.

— Рейсче үнер мурнунда ындыг зарядка чолаачыга кончуг ажыктыг, ооң реакциязын бедидер, караа көскү болур. Ол дээрге, амгы үеде Тываның хөй шимчээшкиннig даглыг оруктарынга чугула — деп, ол фактыны автотранспорт эргелелиниң начальниги В. Парунин тайылбырлаан. — Республикада бүгү чүък сөөртүлгезиниң 90 хуузун автомобилистер күүседип турар. Чүък сөөртүлгезиниң хемчээли чылдың-на өзүп турар. Чолаачыларга нарын болгаш узун трассаларны эртер, бедик арттарны-даа ажары үргүлчү таваржыр. Эмчилерниң профилактика дузазы кижилерниң ажылын чиигедип, орук-транспорт озал-ондаан эвээжедиринге идиглиг болган.

Г. КОКУХИН,
СЭТА-ның корр.

Кызыл хоорай.

Токиодан юбилейлиг интервью

Г. ТОВСТОНОГОВ: театрның сорулгазы— гуманизм

Совет режиссёр Георгий Александрович Товстоногов 70 харлааның чаңчыл болган ажыл-херекчи байдалга уткаан. Бо хүннерде ол бодунуң удуртуп турары Ленинградтың М. Горький аттыг Улуг театры-биле Японияда ойнап чоруп турар.

«Кокурицу Гэкидзио» театрның көрүкчүлер долган залындан каткы-хөг дыңналган: Н. В. Гогольдуң өлүм чок комедиязы «Ревизорну» Ленинград театрының артистериниң ойнап турары ол.

Японияга бир-ле дугаар келген бо труппаны баштайгы шиилерден-не көрүкчүлер чылыг уткаан. Артистерниң күүселделери болгаш Ленинчи шаңналдың лауреады Товстоноговтуң режиссёр уран мергежилиниң дугайы хөйге билдингир, ат-сураглыг.

Шии соонда Георгий Александрович артистери-биле кады сценага үнүп кээрге, Токионуң эң улуг театрының залынга адыш часкаашкыны дыңмирей берген. Көрүкчүлер артистерге өөрүп четтиргенин илеретпишаан, чеден харлааның өске чуртта эрттирип турар совет театр ажылдакчызынга байыр чедирип турганнар.

Чапсар үезинде СЭТА-ның корреспондентизи —мооң мурнунда япон артистерниң хепкериир тускай өрээлдеринге (ам ында Ленинград артистериниң аттарын бижиктилээн: Лебедев, Басилашвили, Стржельчик, Лавров...) чеде берген.

Сөөлгү эжикти соктадым. Кирилл Юрьевич хоорай чагырыкчызының ногаан мундирин кедип алган даразында көргүзүгге белеткенген олур. Интервью бээринге таарымча чок үе. Ынчаммыже....

— Товстоноговтуң режиссёр уран мергежилиниң ужур-утказы чүдел?

— Георгий Александровичиниң чогаадылгазын ёзулуг реализм, арга-хевирлерниң байлакшылы, көрүкчүнүң мээ-медерелинге, арын-нүүрүнге чедер дээр чүткүл тодарадып турар деп бодаар мен. Бистиң театрның методиктиг үндезини — Станиславскийниң системазы. Театр уран чүүлү амгы үе-биле харылзаазын черле чидирбес ужурлуг деп бистиң театрның үндезилекчизи М. Горькийниң чагыынга Товстоногов бодунуң бүгү-ле чогаадылгазынга шынчы болган...

Ленинградчыларның гастрольдун организастаан «Тюо Хосо» компанияның президентизи Хироси Оокава-биле беседа дугайын маңаа чугаалап көрейн. Баштайгы шии ам болур, ынчалза-даа улуг дуржулгалыг театр ажылдакчызы дүвүревейн тур.

— Товстоноговтуң режиссуразының ханы психологтуг чоруу япон көрүкчүнү сонуургадыр дээрзинге бүзүрээр мен — деп, ол чугаалады.— Бистер коммерсантылар, чегей чүве кылыр эргевис чок. Японияга таарымчалыг болгу дег совет драматургияның шиилерин ийи чыл дургузунда шилип келген мен. Ленинградтың шии театрының гастрольдаарының дугайында идея ынчан тывылган.

Оюн көргүзүглер берге байдалга эгелээн. Вашингтонга күткүдүп алгаш Японияның чагырыкчы бөлүктери биске хамаарыштыр таарымча чок байдалдарны тургузуп, Мурнуу-Көрей самолёт-биле таварылгага хамаарыштыр байдалды бүгү арга-биле чидиглендиреринин оралдажып турганнар. Ынчалза-даа ол бүгү гастрольга шаптык болбаан. Орус драматургияның япон көрүкчүлерниң сеткил-чүрээнге эң-не чоок чымчак сеткилди илередип көргүскени ачы-салдарлыг болган.

— Шак мындыг нарын байдалга бистиң театрывыстың кол-ла сорулгазы—совет улустуң угаан-бодал амыдыралы-биле, эң-не гуманныг бедик идеялар-биле японнарны таныштырары деп бодаар мен. Бистиң көргүзүп турарывыс орус шиилер шак ындыг—деп, Товстоногов чугаалады.— Гамбургка театр фестивалынга болган бир таварылганы сактып келдим. Шии соонда биске ГФР-ниң ынчангы канцлери Гельмут Шмидт Толстойнуң тоожузун ёзугаар «Аът төөгүзү» деп шиини көргеш сеткилин хандырганын илеретпишаан, мынча дээн: «Чаңгыс мындыг шии безин он-даа делегей конференциязындан артык дээштиг, чүге дээрге оон чоннуң сеткил-сагыжын билип алыр сен». Буржуаз күрүне ажылдакчызының ол чугаазын даштыкы гастрольдарга чорааш бо-ла сактып кээр мен.

Чеден харлаарының бүдүүзүнде Г. Товстоногов биеэги дег тура-соруктуг.

— Бо чылдың төнчүзүнде бистиң театрывыс Ленинград чурттуг композитор Александр Колкерниң «Тарелкинниң мөчээни» деп операзын доозар — деп, ол чугаалай-дыр.— Ылап-ла операны, чүге дээрге бистиң театрның артистериниң ырлаарының мергежили, амгы үениң шии артистеринге шак ындыг бедик негелде-биле дүгжүп турар. Ол шииге Стржельчик дээш өске-даа билдингир артистер ырлаар.

Гастроль соонда А. Островскийниң шиизин тургузуп эгелээр мен.

Совет режиссёрнуң 70 харлааны Японияның театр хөй-ниитизиниң кичээнгейин хаара туткан.

— Бистиң чурттарывыстың улустарының аразынга бот-боттарын билчир чорукту быжыглаарынга Японияга гастрольдап чорааны ужур-дузалыг болган Ленинград театрынга, ооң удуртукчузу Товстоноговка чогаадыкчы чедиишкиннерни күзедим — деп, «Мингей» деп дөпшилгелиг япон театрның директору Дайроку Катани түңнелинде чугаалаан.

К. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ,
СЭТА-ның корр.

Токио.

КАЙГАМЧЫК УРАН МЕРГЕЖИЛ

1972 чылдың чайынында Литваның Аблинга деп черинге республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан чыглып чеде берген улусчу уран-шеверлер уран чүүлдүң ёзулуг эртинезиниң тургузукчулары болганнар: олар 1941 чылдың июнь 23-те гитлержилерниң адып өлүргени ол суурнуң чурттакчыларынга тураскаалды — ыяштан чазап, силлбээн 50 скульптураларны кылганнар.

Аблинганың соонда мастерлерниң аразындан дыка хөй кижилерниң, оларның аразында Витаутас Майорастың (солагай талазында чурукта) аттары билдингир, сурагжаан.

Ол ооң соонда скульптор-монументалист апарган. Ол чурукчу ынчап чүгле ээлээн каш скульптураларның чогаадыкчызы эвес, харын база патриотчу эгелээшкинниң организакчыларының бирээзи боор, ооң киржикчилерин сорук кирип турган.

Аблинганың мурнунда болгаш соонда-даа В. Майорас 50 ажыг монументалдыг тураскаал скульптураларны тургускан. Олар көдээ болгаш арга-арыг-даа иштинде оруктарның белдирлерин, коллективтиг садтарны, республиканың тураскаалдыг булуңнарын каастап, шимеп турар.

Улустуң уран-шевер кылыгларының Плунгевте бүдүрүлгезинге чурукчу-чогаадыкчы боор ажылдавышаан, ол уруглар чайгаар ойнаар аътчыгаштың, чайганыр ыяштың, улусчу овур-хевириниң мебель комплекизиниң, өске-даа хөй кылыгларның чуруктарын болгаш шийыгларын кылып, эталонну хевирлерин чогаадып тургускулаан.

Оң талакы чурукта: фашизмниң холундан өлгеннерге тураскаалдар — Аблинганың скульптуралары.

Б. КАВАШКИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ХҮНДЕН ШИМЧЕДИКЧИ

Арменияның гелиолабораториязының специалистери хүн энергиязындан ажылдаар тускай электростанцияны тургусканнар.

Фотоэлектростанцияның экраны хүнну эдертир шимчеп турарындан хүннүң херелдери фотоэлементилерге дорт дүжер, ооң уламындан станцияның күчүзү хандыртынар. Долганып турар системаны хандырарынга моон мурнунда аккумуляторну ажыглап турган. Армян эртемденнер хүнден энергияны дорт ап турар автоматиканы чогаадып кылганнар. Доктаамал ажаар-хайгаараар кижилер хереглеттинер аккумуляторну ажыглавас болганы эптиг. Ол чаа система ындыг станцияларны ыраккы болгаш чедери берге районнарга ажыглаар арганы берип турар.

СЭТА-ның корр.

ЧАА ПОРТ ТУДУУ

Суг транспортунуң чугула оруу болур соңгу чүкте Пур хемниң эге бажында чаа порттуң тудуу эгелээн. Ук портту дамчыштыр чылдың-на хөй миллион тонна чүктү эрттирип болур.

Барыын Сибирьде чаа гаваньның турар чери кылдыр Пур хемни шилип алганы таварылга эвес. Ол хемниң унуунда нефтиниң, газтың чыдар черлери ажыттынган, оларның аразында сурагжаан Уренгой. Порт сайгарылганың пунктузу апаар, ук портту ажыглалга киирери-биле геологтарга, тудугжуларга, нефть, газ тывыкчыларынга техниканы чорудуп бээри улам калбарар.

В. ЖИЛЯКОВ,
СЭТА-ның корр.

ТЮМЕНЬ.

АДЫГ ОГЛУНУҢ ДЕҢЗИЗИ КАЖЫЛ?

Бо айтырыгга шын харыылаары берге болган. Адырам, ында чүү боор, чаа төрүттүнген уруглар үш-дөрт килограмм болур, адыг дээрге инек-биле дөмей деңзилиг, а чаш бызаа чартык пуд чедип турар. Адыг оглу база ол-ла хире болур турган боор оң.

Маргылдаа уламчылаан. Харыы бүрүзү-биле алырга адыг оглунуң ортумак деңзизи 3—5 килограмм болган. Маргылдааның шынын тывары чугула апарган. Чаа төрүттүнген адыг оглунуң деңзизи күске деңзизи-биле дең азы кош деңзизиниң үш хуузу, а чаа төрүттүнген хураганның он хуузу, тодаргайлаарга, 30—50 грамм болур дээрзинге кижи бүрүзүнүң бүзүрээри берге. Чүге адыг оглунуң деңзизи ындыг бичии болганыл? Бойдустуң ону шак ынчаар чаяап кааны таварылга эвес.

Адыг күс дүжерге бодунуң семис, чаагайы-биле ижээнинге удааш, часка чедир чем, оът, суг ишпейн чыдар. Январь айда оолдап алганын безин билбес. Ынчангаш ол бичии оглу чүгле иезиниң сүдү-биле 3—4 айлар иштинде ижээнге чемненип, а часын ижээнден үнүп келирде шору улгады берген үнүп келир болгаш тайга оъдун чигеш кончуг дүрген өзер.

Моон алгаш көөрге, бойдустуң чаяап кааны черле чөп, бир эвес чаа төрүттүнген адыг оглу үш-дөрт килограмм болур болган болза, кыштадыр иези чүнүң-биле азыраарыл, ынча хөй сүттү кайын тыварыл?

Ынчангаш кышкы үеде эң ылаңгыя январь айларда адыг ижээни «аалдаары» кончуг хоралыг. Хилинчээ чок өзүп, доругуп орган бичии амытаннарга улуг хораны чедирип болур.

Т. САНДАН,
охотовед.

Эмчи сүмези

УРУГЛАРНЫ КЕМДЭЭШКИНДЕН КАМГАЛАҢАР

Уруглар кемдээшкини дээрге база бир аар аарыгларның бирээзи. Кемдээшкиннер уругларның инвалид апаарынга чедирер. Амгы үеде кемдээшкиннер уругларның амы-тынынга айыылды болдуруп турар. Эмчилер уруглар кемдээшкинин 6 бөлүкке аңгылап турар.

1. Амыдырал-чуртталгага кемдээшкиннер. Борта бажыңга, ясли-садтарга, селгүүстээр шөлдерге болган таварылгалар хамааржыр.

2. Даштыгаа болган кемдээшкиннер. Маңаа хөй-нийти черлеринге, арга-арыгга болгаш кудумчуга болуушкуннар онаажыр.

3. Орук-транспортка болган кемдээшкиннер. Транспорт озал-ондаанга болган янзы-бүрү таварылга хамааржыр.

4. Ортумак школаларга кичээл, чапсар үезинде, өөредилге мастерскаязынга күш-культура кичээлдеринге, школа чанының участоктарынга бертинип, кемдээшкиннер болгулаар.

5. Спортчу секциялар үезинде тренерлерниң болгаш башкыларның хайгааралы турда-ла болган чүүлдер.

6. Маңаа үстүнде айыткан таварылгалардан аңгыда, өске аар-саар кемдээшкиннер хамааржыр.

Республикага хөй уруг кемдээшкини болгаш 60—70 хире ыглаачыг таварылга чылдың-на даңзылаттынып турар. Амыдырал кемдээшкининге чидиг болгаш шапты чүүлдерге балыгланыры, ыжык болгаш боо-моңгуга таваржыры дээш оон-даа өске, харназынының айы-биле 7—15 харлыг школачы уруглар ындыг болуушкуннарга таваржыр.

Өг-бүлеге уруг немешкен. Ада-иезин чымыжы улгаткан. Ай сөөлзүредир уруг холдарын болгаш буттарын далбаңнадыр апаар. 3—6 айлыында уруг холдарын ойнаарактарже сунуп, аксынче сугарып кызыдар. Бо үезинде кемдээшкинге таваржып болур. Куруг эмискинги болгаш өске-даа бүдүмелдерни сырывылып боор. 5—6 айлыында уруг ол-бо талазынче болу-ла ийленип чыдар апаар. Мындыг үезинде кээп дүжүп, бертине-даа бээр. Чамдыкта бажынга эттимес кемдээшкинни арттырып болур. Уругнуң үңгээр, олурар үези 6—10 айлыында, а кажан 9 ай азы бир хар ажа бергенде, кылаштап өөренип эгелээр. Бо үезинде чидиг, шиш бүдүмелдерни холу-биле ап, изиг мүн, шай дээш чемнерни бодунче то тыртып ап боор.

Республика эмнелгезиниң бертинип, кемдээн кижилерни эмнээр салбырынга эрткен чылын бир хар үш айлыг Вова деп оол эмнедип чыткан. Ол бодунче изиг суг аңдара тыртып алган болган. Оолдуң моюну, арны, холдары болгаш буттары аар өрттенген. Чүгле медицина ажылдакчыларының күштүг сагыш човаашкынының ачызында, уругнуң кадыы камгалаттынган.

Уруг 3—5 харлыында келер-гей шоваа турар. Мага-боду-даа быжыгып кээр. Үргүлчү чүгүрүп, халып, кандыг-бир чүве кырынче үнер чанчылдыг-даа болу бээр. Чамдыкта бичии уругнуң холдарын хенертен күштүг тыртыпканда, чүстеринге бертинишкин тыптыр. Чижээ, 4 харлыг Романы авазы чада өрү үнүп бар чорааш, холун күштүг тыртыптарга, чүстеринге кемдээшкин болган. Ясли-садтың кижизидикчи башкызы 2 харлыг Наташаның тонун кедирип тургаш, солагай талакы холун дыңзыг тыртыптарга, чүзүнге кемдээн. Кандыг-даа кемдээшкин болурга, эмчиге дүрген чедирерин кызыдыңар. Чогуур өйүнде эмнедирге, каң кадык болурунга дузалыг.

Ада-иелер уругну өрттенириниң камгалаар ужурлуг. Уругларны чемненир өрээлге ойнадып болбас. Улуг ваннага уругну хайгаарал чокка чуңдуруп болбас. Шүдүүзе-биле ойнаарын болдурбаңар. Хоралыг суук бүдүмелдерни уруглар чедер черге тургуспаңар. Электри-биле ажылдаар херекселдерни ажылдадырын оларга чөпшээревеңер. Уруглар боттары ажылдадып тургаш, ерт үндүрүп, озал-ондакка таваржып болур. Чижээ, беш харлыг Эрес деп оол ада-иези ажылга турда, электри розетказынче сывырган дузак супкан. Түңнелинде холдарының салаалары өрттенген. Шак ындыг озал-ондактан республика эмнелгелеринге бичии уругларның 75 хуузу хоралан.

Партия болгаш чазактың азы-чем программазын бот-тандырбышаан, республиканың дыка хөй чурттакчызы дузалал ажыл-агыйын тудуп турар. Олар колдуунда сад болгаш ногаа ажыл-агыйын сайзырадып турар. Ындыг ажыл-агыйның саны чылдың немежир. «Кама» деп моторларны долгандыр кажаалап албаанындан, ажылдап турар үезинде школачылар холдарының эргектерин серемчилел чогундан бо-ла алзыпкан боор. Чижээ, үш харлыг Таня деп уруг ындыг моторже айтыр салаазын супкан. Оон соонда уругнуң ол салаазын эмчи бүрүнү-биле ап каар ужурга таварышкан. Уруг айтыр салаа чок арткан. Ооң угаан-медерелинге ол бүгү багай салдарны чедирген.

Уруг 7—11 харлыында аажок кашпагай болгаш кичээңгейлиг апаар. Школага кирген соонда, бот-тускайлаң байдалче шилчиир. Бо үезинде уруг кемдээшкининиң колдуунда бодунуң буруузу-биле кылып алыр. Бо бүгү уругнуң сонуургак, шимченгир, бодунга бүзүрээчел болгаш амыдыралга дуржулга чогу-биле тайылбырлаттынар. Чижээ, эмнелгеге 10 харлыг Володя Салчак, 11 харлыг Күдерек Монгуш олар чыткан. Оларның кайызының-даа оорга сөөктеринге кемдээшкин болган. Оолдар тоорук дүжүрер дээш пөш кырынче үнгеш, тептинип турган курган будуу сыйыдгаш, 3 метр черден аңдарылган. Олар эмнелгеге үр үеде эмнеткеш, сегээннер.

Кижиге карактар 90 хуу хире даштыкы медээни берип турар. Чажындан карактарын чидирери кончуг айыылдыг. 7—11 харлыгларның селемележип, узун шывык тудуп алгаш ойнаары каракка кемдээшкинни таварыштырып болур. Эмчиниң баштайгы дузазын канчаар чедирерил? Бир эвес каракче элезин, довурак, химиктиг суук чүүл кире берзе, хайындырган арыг суг-биле, дораан чуур. Карак огунче кирген довуракты боду аштап, арыглаарын кызытпаза эки. Бок кирген карактыдүрген эмчиге көргүзер ужурлуг.

11—15 харлыг уругнуң бүгү тала-биле сайзыралы эгелээр. Оолдар боттарынга бүзүрээр, бот-тускайлаң хевирже кирер. Спорт-биле оңнуктежиксээр болу бээр.

Уруглар кемдээшкинин эвээжедиринин бир үре-түңнелдиг болуру—ада-иениң боттуг дузазындан кол хамааржыр.

В. НАСЮРЮН,
эмчи.

Кызыл хоорай.

ЭРГИМ НОМЧУКЧУЛАР!

«ШЫН» СОЛУННУҢ 1984 ЧЫЛДЫҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ ЧОРУП ТУРАР.

Чагыдылганың чылда өртээ 7 руб. 80 көпеек, а чартык чылда—3 руб. 90 көпеек.

«Шынны» чагыдып алыңар.

«ЧАЙГЫ» ҮЕ-ШАКТЫ СОЛУУРУНУҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң чаңгыс аай үе-шак болгаш эталонну частоталарның күрүне комиссиязы 1983 чылдың октябрь 1-ден эгелеп ССРЭ-ниң бүгү девискээринге «чайгы» үе-шакты солуурун дыңнаткан.

«Чайгы» үе-шакты солуурун октябрь 1-де 0 шакта шак согуннарын бир шак соңгаар чылдырары-биле чорудар.

телевидение

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.40 — «Киножурнал». 8.50 — «Бригаданың төрүттүнген хүнү». Документалдыг телефильм. 9.20 —«Аңгы-аңгы арыннар». А. П. Чеховтуң рассказтарынга тургускан фильмге ССРЭ-нiң улустуң артизи И. Ильинский киржир. 10.35—Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, УССР-ниң Дээди Совединиң депутады, Николаев областың С. М. Киров аттыг колхозунуң даргазы Н. Н. Рябошапка-биле өөреникчилерниң ужуражылышкыны. 11.35—14.15 — Чапсар. 14.15 — Телемедээлер. 15.35—Нигерияда. 14.50—Орус дыл. 15.30 — Москва чоогунуң агроүлетпүр комплекстеринге эртемденнер. 16.00 — Элээди уругларга музыка кежээлери. 18.30—18.45 —Чапсар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00—Эртем болгаш амыдырал. Эртем болгаш техника талазы-биле 1983 чылдың ССРЭ-ниң Күрүне шаңналынче. 19.35—«Ыры башкызы». Уран-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35—Останкино концерт студиязынга чехословак эстрада артистериниң концерти. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Документалдыг телефильм. 8.35 — Төөгү. 4-кү класс. Москва—орус күрүнениң найысылалы. 10.05 — ПТУ-нуң сургуулдарынга. Ниити биология. Хевирлер болгаш популяциялар. 10.35—И. А. Крыловтуң баснялары. 5-ки класс. 12.05—Ботаника. 6-гы класс. Бобы культуралары. 12.25 — Англи дыл. 12.35 —И. А. Бунин. Амыдыралындан болгаш чогаадыкчы ажылындан олуруглар. 13.55—18.00— Чапсар.

КЫЗЫЛДАН

18.00— «Башкы». Башкылар хүнүнге тураскааткан тыва дыл кырынга дамчыдылга. 18.30 — Телемедээлер. 18.40—«Бистиң аалчыларывыс». Моол Арат Республиканың Улангом хөгжүм-шии театрының кол балетмейстери Лхасурен-биле ужуражылышкын. 19.10 — Киножурнал. 19.20 —«Азияның төвү». 19.50— Чарлалдар болгаш рекламалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Чыргалдыг удуңар, чаштар!» 20.15 — Хостуг хүреш талазы-биле делегей чемпионады. 20.35 — Күрүнениң орус улусчу «Россия» республика ансамблиниң концерти. 21.00—«Үе». 21.35 — 23.50 — «Көзерлер чок оюн». Уран-чечен телефильмниң 1-ги, 2-ги сериялары.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге биче чаъстаар. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың күжү секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 2—7 градус чылыыр, чамдык черлерге 0—5 градус соор. Хүндүс 3—8 градус чылыыр, чамдык черлерге 3 градус чедир соор.

Автооруктарга көстүрү 2—4 км.

Кызылга чуга булуттаар, биче чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 0—2, хүндүс 6—8 градус чылыг болур.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылдың педагогика институду 1983-84 өөредилге чылында белеткел салбырынче өөренирин чалап тур. Белеткел салбырынга физика болгаш математика, филология, эге өөредилге факультеттеринге кирери-биле дыңнакчыларны белеткээр. Кичээлдер декабрь 1-ден эгелээр. Өөренир хуусаазы 7 ай. Белеткел салбырынче ноябрь 23-те болур чугаалажылышкыннарның сөөлүнде хүлээп алыр.

Белеткел салбырынга бир чыл ажыл стажтыг, совхозтарның үлетпүр бүдүрүлгелериниң, харылзааның болгаш транспорттуң, тудугнуң болгаш хереглекчилер кооперациязының ажылчыннарын, шеригден халажып келгеннерни болгаш ийи чыл хире школаларга ажылдаан пионер вожатыйларын хүлээп алыр.

Киреринге эргежок чугула документилер:

Ортумак эртем дугайында документ.

Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.

Ажылдап турар чериндеи чоруткан бижии болгаш үш кижиниң ат салганы характеристика.

3х4 хемчээлдиг 8 фото-чурук.

286 майыктың эмчи шинзылгазы.

Документилерни дараазында адресче чорудар: 66700, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың дугаары 34, педагогика институдунуң белеткел салбыры.

БИЛИП АЛЫҢАР

Амыдырал хандырылга министерствозунуң **Кызылда бүдүрүлге эргелели** хеп хүлээп алыр өөреникчилерни, нарын техника болгаш химиктиг аштаалгага дужааган хеп хүлээп алыкчыларын ажылдаарынче чалап тур.

Эргелелдиң адрези: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, бажың дугаары 131.

Одаар чүүл сайгарар талазы-биле республика конторазы организацияларның болгаш бүдүрүлгелерниң 1983 чылда хөмүр-даш алыр талоннарының эде бижидилгезин ноябрь 1-ден 15-ке чедир шинзылгалар ёзугаар бүрүткээрин дыңнадып тур.

Эрги чылдың октябрь 1-де алган талоннарны хынаан акт бижиттинген соонда, 1983 чылдың ноябрь айдан эгелеп хөмүр-дашты берип эгелээр.

Барыын-Хемчик районнуң хоорайның уруглар эмнелгезиниң администрациязы 38760 серииялыг 044943, 044944, 044495 дугаарларлыг ажылдап шыдавас дугайының листоктарының читкени-биле холбаштыр ону күш чок деп санаарын дыңнадып тур.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Семь часов до гибели» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Паруса моего детства» 9.30, 15.20, «Завещание турецкого аги» 11.00, 12.50, «Нежданно-негаданно» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «К сокровищам авиакатастрофы» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Армия трясогузки», 11.00, 13.30, «Шурочка» 14.30, 16.20, «Васса» 17.10, 20.00 шактарда

«ЕНИСЕЙ»: «Абдулла» 17.00, 19.40 шактарда.

Редакцияның адрези:
667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3 Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63 редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35 секретариаттың 2-23-35 партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75 пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13 чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60 культура килдизиниң 2-23-54 көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларының 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн баргаза 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2011.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—00925.